

Н. В. Гавриш, Т. С. Маркотенко

УКРАЇНСЬКА МОВА

4 КЛАС

УДК 811.161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922
Г12

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(Наказ МОН України від 20.07.2015 № 777)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— попрацюйте в парах

— попрацюйте разом

— творче завдання

— домашнє завдання

Гавриш Н.В.

Г12 Українська мова для загальноосвіт. навч. закл.
з навч. рос. мовою : підруч. для 4 кл. загальноосвіт.
навч. закл. / Н.В. Гавриш, Т.С. Маркотенко. — К. :
Генеза, 2015. — 144 с.

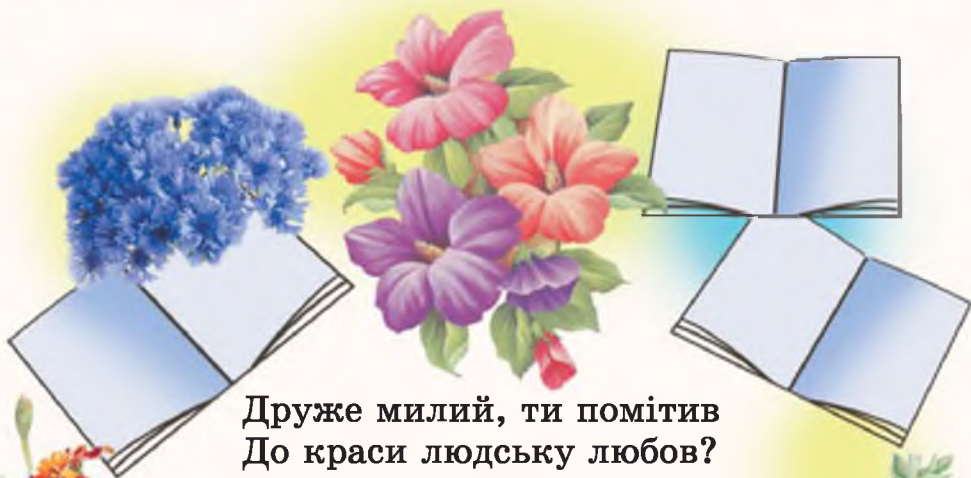
ISBN 978-966-11-0597-2

Підручник призначено для учнів 4 класу загально-освітніх навчальних закладів з навчанням російською мовою. Основний принцип побудови підручника – системний зв'язок мовної, мовленнєвої, комунікативної та соціокультурної змістових ліній. Сучасна подача матеріалу сприяє перетворенню навчання в творчий процес, організації активної мовленнєвої діяльності учнів, розвитку творчої уяви на тлі засвоєння базових мовних понять.

УДК 811. 161.2(075.3)
ББК 81.2Укр-922

ISBN 978-966-11-0597-2

© Гавриш Н.В.,
Маркотенко Т.С., 2015
© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2015

Друже милий, ти помітив
До краси людську любов?
Скільки є на світі квітів,
Стільки є на світі мов.

У барвистім розмаїтті
Мови – дивна дивина.
Порожніш було б на світі –
Зникла б навіть хоч одна.

Дмитро Білоус

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 3 КЛАСІ

1. Усне та писемне мовлення. Звуки та букви

1. I. Прочитай вірш Анатолія Загрудного «Рідна мова».

Мово ж моя, мово,	Розквітай під небом
Мово України ,	Проліском прекрасним.
Ти моя казкова	А любов до тебе
Пісня солов'їна.	В серденьку не згасне.

Йди по світу гідно
В шані і привіті.
Ти для мене рідна
І найкраща в світі!

II. Із чим автор порівнює українську мову? Яка мова найкраща? Чому треба шанувати й вивчати інші мови? Які мови споріднені з українською?

III. Знайди в тексті окличне речення, прочитай його з відповідною інтонацією. Яка різниця у вимові виділеного слова в українській і російській мовах? Знайди в тексті слова, у яких буква «я» позначає два звуки.

IV. Які ще вірші про мову ти знаєш?

2. I. Прочитай текст.

Ніхто не пам'ятає, коли лелека подружився з людьми. Було це дуже давно.

Люди дуже цінують дружбу з лелеками. Вони чекають, коли птахи поселяться на даху хати, пильно оберегають їхній спокій.

У народі існує повір'я, що лелеки приносять щастя.

II. Як люди ставляться до лелек? Яке повір'я існує в народі? Які ще птахи поселяються біля людей? Як ти розумієш вислів *дорожити дружбою*?

III. Які звуки позначає буква **я** в словах *пам'ятає, повір'я*? Скільки звуків у слові *щастя*?

IV. Чи однакові звуки позначає буква **ю** в словах *люди й чекають*? У яких ще словах буква **ю** передає звуки [йу]?

V. Знайди в тексті спільнокореневі слова.

Вимовляємо

поселя[ц':а]

сміє[ц':а]

торкне[ц':а]

озве[ц':а]

Пишемо

поселяться

сміється

торкнеться

озветься

3. I. Розгляньте малюнок.

II. Уявіть, що це ви проводите для гостей з іншої країни екскурсію в музеї побуту України. Що ви розкажете про Україну, про українську мову? Що спільного є в українській та російській мовах? Які звуки характерні тільки для української мови? Як вони передаються на письмі?

III. Побудуйте діалог. Розпитайте в екскурсовода про Україну.

4. I. Прочитай і відгадай загадки.

1. Як смичок струни
торкнеться,
вона піснею озветься.
Дуже ніжну душу має,
що сміється і ридає.

2. Сіла зграйка пташенят
на п'ятірко дротенят.
Якщо їх ти упізнаєш,
то мелодію зіграєш.

II. Які звуки позначає на письмі буква **є** у виділених словах?

III. Яка звукова модель відповідає слову *якщо*?

1. = о - - - о

2. = о - - о

3. - о - - - о

5. Розглянь малюнки. Вимов слова – назви предметів. Чи однаково вимовляються й пишуться слова російською та українською мовами?

6. I. Прочитай слова, правильно вимовляючи звук [ч]. Чим відрізняється вимова цих слів російською й українською мовами?

Чай, чайка, дача, качан, жучок, черепаха, чудо, чек, блюдечко, начинка, число, ключ.

II. Чи однаково в словах *ключі*, *ключик* вимовляється звук [ч]? У якому слові пом'якшений звук?

7. I. Зміни кожне слово так, щоб стало на один склад більше.

Зразок. Ліхтар – ліхтарі.

Міст, стіл, енот, жолудь, буквар, дощ, клен, брат, їжак.

II. Підкресли букви, що позначають два звуки.

III. З двома словами (на вибір) склади речення.

8. І. Спиши чистомовку.

Єнот навчав синка-єнота:
– Є ліс, є річка, став, болото.
І є мисливець – він полює,
є егер – наш лісок пильнує,
тож, єнотики, гуляйте,
а мисливців обминайте.

Оксана Кононенко

II. Підкресли звертання. Які звуки позначає буква **є** в словах тексту?

2 Норми української літературної вимови

9. І. Прочитай слова українською й російською мовами. Порівняй їх вимову.

<i>українська</i>	<i>російська</i>
ранець	ранец
борець	борец
гонець	гонец
водиця	водица
Вінниця	Винница
столиця	столица
зайці	зайцы
пальці	пальцы

II. Продовж речення: «У спільних для обох мов словах українському м'якому звуку [ц'] відповідає російський...».

10. Прочитай загадки, дотримуючись правил української вимови. Відгадай їх.

1. У шкориночці-хатинці
Є для діточок гостинці.
Зріють вкупочці зернини,
Як коштовні намистини.

2. Ріс на грядці молодець.
Хап за чуба, – та й кінець,
Бо без нього, кажуть люди,
Борщику у нас не буде.

11. I. Прочитай слова, правильно вимовляючи звуки [дж], [дз]. У яких словах два звуки – [д] і [з], а не один звук [дж], звуки [д] і [ж], а не один звук [дж]?

Джемпер, дзиґа, джем, дзеркальце, джерело, дзвіночки, підживлення, надзвичайний, ходжу, підземний.

II. Спиши слова, підкресли букви, що позначають один звук.

12. I. Прочитай скоромовку спочатку повільно, а потім швидко.

Йшов журавлик на лужок,
Вбрався в жовтий козушок.
Кажуть бджілка і жучок:
– Дуже гарний козушок.

Леся Вознюк

II. У якому слові дві букви позначають один звук?

III. Виділені слова зміни або добери до них спільнокореневі.
Які приголосні звуки можуть змінюватися (чергуватися)?

13. З'єднай сполучення слів так, щоб утворилися прислів'я.

Осінь збирає,

та виганяє птиць із гаю.

Осінь усьому

а три кисне.

Восени день блисне,

а весна з'їдає.

Жовтень ходить по краю

рахунок веде.

14. I. Спиши вірш.

Із далеких країн повернулись пташки,
Задзвеніли в пахучому гаю,
Скоро в зелень рясну уберуться садки, –
Не пізнати розкішного краю.

Павло Грабовський

II. Підкресли в словах букви, що позначають один звук.

Уживання м'якого знака

15. Прочитай. Скажи, що позначає **ь** у виділених словах.

До всіх **сердець**, як до дверей,
Є **ключики** малі.
Їх кожен легко підбере,
Якщо йому не **лінь**.
Ти, друже, мусиш знати їх,
Запам'ятать неважко:
Маленькі **ключики** твої —
«Спасибі» і «**Будь** ласка».

Грицько Бойко

16. I. Зміни слова за зразком. Змінені слова запиши в рядок.

Зразок. Жолуді — жолудь.

Прапорці — ..., бійці — ..., ковалі — ..., тіні — ...,
хлопці — ..., дні — ..., молодці — ..., комірці — ..., ба-
ранці — ... .

II. Знайди й підкресли в словах букви, що позначають м'які приголосні звуки.

17. I. Спиши слова, уставляючи, де потрібно, м'який знак.

Сил..ний, річен..ка, вос..мий, тонен..кий, тіс..ний,
бат..ко, близен..ко, радіс..ний, малесен..кий, тін..
кул..бабка.

II. Поясни, чому в одних словах уживається м'який знак,
а в інших — не вживається.

18. Прочитай і відгадай загадку. Спиши. Підкресли букви,
що позначають м'які приголосні звуки. Усно поясни, як на письмі
позначається м'якість приголосних.

Має око скляне.
Тільки гляне-моргне —
За часину готовий
Твій портрет кольоровий.

19. Спиши, уставляючи пропущені букви.

Неділя — це с..омий день тижня. Музиканти загра-
ли бад..орий марш. Трет..окласники с..огодні йдуть до
музею. Ц..огорічні зимові канікули Л..оня проведе в
Карпатах.

20. Переклади слова українською мовою. Переклад запи-
ши. Побудуй звукову схему одного слова (на вибір).

Раннього, домашнього, летнього, соседнього, ледок, слё-
зы, пенёк, денёк.

21. Спиши слова, уставляючи пропущену букву.

Сер..озно, ра..он, зна..омий, бо..овий, во..овничий.

22. Переклади й запиши українською мовою. Поясни пра-
вопис виділених слів.

Дикий **зверь**, долгая **ночь**, семь **дней**, река **Обь**, но-
венький **букварь**, белый **голубь**, настенный **календарь**,
восемь **дней**, старая **печь**.

23. Прочитай слова. Об'єднай їх у дві групи — з м'яким зна-
ком і без нього й запиши у дві колонки. Поясни правопис слів.

Степ, заєць, осінь, швець, насип, олівець, фестиваль,
календар, молодець, друг, мідь, товариш, тінь, прапо-
рець, радість.

24. I. Доповни речення словами з довідки.

Ворота захищає...

Хліб пече...

У школі навчається...

Гроші за покупки бере...

Окуляри кладуть у...

У каву і чай кладуть...

Вугілля видобуває...

*Довідка. Футляр, воротар, цукор, касир, пекар,
шахтар, школяр.*

II. Запиши утворені речення. Поясни, чому в словах з довід-
ки не вживається м'який знак.

25. I. Переклади українською мовою.

Фонарь, горько, зверь, поверь, явор, инженер.

II. Перекладені слова запиши.

4 Апостроф

26. I. Прочитайте текст.

Над **Карпатськими** горами, над величною вершиною Говерли пропливають рожеві хмари. У цей час над безмежним **херсонським** степом у тихому **вранішньому** небі виспівують срібним дзвоном жайворонки. У вишневих садах Полтавщини **вितьохкують** невгамовні солов'ї. Таємниче шумлять предковічні ліси над зачарованою Десною, і розкотистий клич трембіт лунає над зеленими полонинами Карпат... Над Україною світає (За *Іваном Цюпою*).

Й. Бокшай. Великий Верх

II. Поясніть правопис м'якого знака у виділених словах.

III. Знайдіть слово, у якому дві букви позначають один звук. Цей звук твердий чи м'який?

IV. У якому слові вжито апостроф? Чому?

27. I. Прочитай слова, розподіли їх на дві групи.

Ател..є, кав..ярня, с..огодні, л..он, здоров..я, в..юн, узгір..я, с..омий, солов..ї, м..язи, л..отчик, ц..огорічний.

II. Запиши спочатку слова, що пишуться з м'яким знаком, а потім – слова з апострофом.

Апостроф позначає роздільну вимову між твердими приголосними звуками та звуками [йа], [йу], [йе], [йі], які на письмі позначаються буквами *я, ю, є, ї*.

28. Запиши слова, змінюючи звуковий запис буквеним.

Ма[йо]р, хлоп[йа], ра[йо]н, зна[йо]мий, в[йе]ться, з[йі]сти, бо[йо]вий, комп[йу]тер, сер[йо]зний.

29. Прочитай і відгадай загадку. Твердо чи м'яко вимовляємо перший звук у слові *в'яжуть*?

Я є у п'явці, у в'юні, я є у риб'ячій сім'ї,
Але в воді мене немає. Хіба таке буває?

Пригадай!

В українській мові приголосні звуки [б], [п], [в], [м], [ф] та [р] у кінці слів вимовляються **твердо**: *дріб, Об (річка), степ, кров, Перм (місто), воротар*.

30. Переклади слова українською мовою.

Библиотекарь, аптекарь, сухарь, ночь, печь, пятница, репей, хомяк, палец, молодец, голубь, любовью, кровью, семь, восемь, межгорье, памятник, соловьи, мята.

Чому так кажуть

Кидати слова на вітер – даремно, марно говорити що-небудь.

Деякі люди люблять давати обіцянки,

не думаючи про подальше їх виконання. Такі слова, не зафіксовані на папері, не мають ваги, їх до справи не прикріпиш. Вони, як підхоплене вітром листя, відлітають і забуваються. І навпаки, *не кидати слів на вітер* означає бути господарем свого слова, виконувати обіцянки.

31. I. Поясни, як ти розумієш народну мудрість.

1. На безриб'ї і рак риба. 2. М'яко стеле, та твердо спати.

II. Порівняй вимову й правопис виділених слів в українській і російській мовах.

32. Спиши вірш, уставляючи пропущені букви.

Ой дуб-дуба, ой дуб-дуба,
Жолудец.. під дубом тупа.
В н..ого шапочка новен..ка,
Кожушиночка жовтен..ка.
Ніжкою туп, туп:
– З мене буде дуб, дуб.

5 Подовження та спрощення приголосних. Ненаголошені е, и в корені слова

33. Прочитай слова, правильно вимовляючи подовжені приголосні. Спиши. Підкресли букви, що позначають подовження. Скільки звуків і букв у поданих словах? Склади речення з виділеним словом.

Волосся, дозвілля, заняття, вугілля, обличчя, враження, каміння, лікування, **завдання**, насіння, коріння.

34. Утвори слова від поданих слів за зразком.

Зразок. Жити — життя.

Читати, малювати, горіти, змагатися, мислити, взути.

35. Переклади українською мовою. Перекладені словосполучення запиши. Поясни, які зміни відбулися з м'якими приголосними.

Приятное занятие, сложное задание, чёрный уголь, объяснение правила, новая обувь, красивое лицо, урок рисования.

36. Допиши прислів'я, використовуючи слова з довідки.

1. Маленька праця краща за велике... 2. Яке коріння, таке й... 3. Без учителя, навчання, важко здобувати...

Довідка. Насіння, знання, безділля.

37. Спиши, змінюючи слова в дужках або добираючи споріднені.

На тому (тиждень), виписати (область) газету, у цей (радість) день, (щастя) звістка, дитячі (радість) оченята, раділи (сонце) дню.

38. Прочитай. Переклади українською мовою. Переклад запиши.

1. Совершитъ хорошее дело никогда не поздно. 2. Самый счастливый человек тот, кто дарит счастье другим людям. 3. Честный человек всегда выполняет свои обещания.

39. Прочитай слова. Переклади українською мовою, переклад запиши. Поясни правопис перекладених слів.

Класс, суббота, группа, аллея, касса, коллектив, пассажир, троллейбус.

40. Від слів *пасажи́р, клас, субо́та* утвори слова, що відповідають на питання *який?* Склади й запиши речення із цими словами.

41. Спиши слова, постав знак наголосу. Підкресли букви, що позначають ненаголошені голосні [е] та [и].

Озеро, сестра, крикливий, верховина, серпи, зима, книжковий, листочки, земля, кленовий, синочок, селянин, степовий.

42. Прочитай слова лівої колонки. Добери до них з правої колонки перевірні слова. Запиши слова парами. Постав знак наголосу.

Зразок. Тихéсенько — тíхо.

Ст..бло	пень
В..рба	широко
П..кти	верби
Ш..рокий	жити
Гр..бний	стебла
Ж..ття	гриб
П..ньок	лис
Л..сячий	спечений

43. I. Прочитай речення. Спиши, розкриваючи дужки.

1. У гарну погоду і смутний в(е/и)селим буває. 2. Старезні куч(е/и)ряві в(е/и)рбички п(е/и)шалися біля ставу, заміряно ш(е/и)потіли поміж собою. 3. За ставом у саду в(е/и)днілися два будинки школи. А праворуч від них на пагорбах за с(е/и)лом махали в(е/и)летенськими кр(е/и)льми два вітряки, мололи борошно людям (А. Бондарчук).

II. Вивчи вірш. Запиши його з пам'яті. Підкресли слова, у яких є подовжені м'які приголосні звуки.

Посадить надумав заєць
Моркву і капусту,
Щоб не густо, щоб не пусто
Виросла капуста.
З грядки заєць викидав
Камні і коріння,
Бо коріння і каміння
Виглушать насіння.

Михайло Стельмах

ТЕКСТ

6 Тема та основна думка тексту. Типи текстів

44. Розглянь таблицю й пригадай, які є типи текстів.

Розповідь	Опис	Міркування
Розповідаємо про якісь події (що робить особа або предмет). <i>Що сталося?</i> <i>Що відбулося?</i>	Розповідаємо, якими є особа або предмет. <i>Який?</i>	Щось доводимо або заперечуємо (чому особа або предмет такі). <i>Чому?</i>

45. І. Прочитайте тексти.

ВОСЕНИ

Тихий осінній день.

У яблуневому саду літають джмелі. Вони прилетіли до яблука, що впало з дерева й лежить на землі. З яблука тече солодкий сік. Обліпили яблуко джмелі. Смакують його медом.

Гарно восени!

СОСНИ

Попереду виднівся сосновий ліс.

Сосни стоять вільно – прямі, як колонии. Стовбури їхні знизу гладенькі, без сучків. Тільки ближче до верхівки видно бічні гілки, що утворюють крону. У сосни хвоя тримається на гілках два, рідше три роки, а потім опадає. Сосни потребують багато світла й не переносять затінення. У сосновому лісі приємно пахне смолою.

Будь-кого сосновий ліс вразить своєю могутністю й красою.

У КОГО ДЗЬОБ НАЙКРАЩИЙ?

Дзьоб для птаха – не прикраса.

У кожного виду птахів дзьоб сформувався під впливом того чи іншого способу живлення. Дзьоб шишкарів пристосований видобувати насіння із шишок хвойних рослин. Дзьоб папуги – це «кусачки» для подрібнення насіння. Найтонший і найслабший дзьоб у дрібних куликів. Зовсім інші дзьоби в дятлів, сойок і кедрівок. Вони тверді й сильні. А як же інакше? Ці птахи використовують їх як долото.

Отже, дзьоб у кожного птаха своєрідний. А призначення його однакове – добувати їжу.

II. Який із текстів є розповіддю, який – описом, який – міркуванням?

III. Назвіть у текстах зачин, основну частину й кінцівку.

IV. У тексті-міркуванні визначте твердження, доказ (доведення) та висновок.

V. Спишіть один текст (на вибір).

В українській мові, як і в російській, кожен частину тексту починаємо писати з **абзацу**, тобто з нового рядка, зробивши відступ.

46. I. Продовж ланцюжок порівнянь.

Осінь, немов чарівниця...

Травичка, немов килим...

Листочки, неначе барвисті метелики...

Шум листя, немов тиха розмова...

Сонечко, наче лагідний поцілунок...

Ягідки горобини виблискують, ніби діаманти...

Яблука солодкі, як мед...

II. Розглянь малюнок. Склади текст-розповідь. Використай порівняння. Поміркуй, чи може в тексті-розповіді бути опис чогось.

47. I. Вибери слова, які можна вживати для опису осінньої природи. Які з них підходять для зображення ранньої осені, а які – для пізньої?

Сонце – яскраве, гаряче, тепле, золоте, осіннє, сіре.

Ліс – таємничий, безлистий, золотистий, мальовничий, мокрий, різнокольоровий, молодий, зачарований, зелений, загадковий, віковий.

Листя – жовте, червоне, опале, яскраве, різнобарвне.

Погода – ясна, сонячна, дощова, вітряна, снігова, сира, морозна, тепла.

Небо – незоре, голубе, безхмарне, захмарене, сіре, ясне, похмуре.

II. Опиши осінній день однокласнику так, щоб він визначив – це рання осінь чи пізня.

III. Поясни, чим відрізняється опис від міркування.

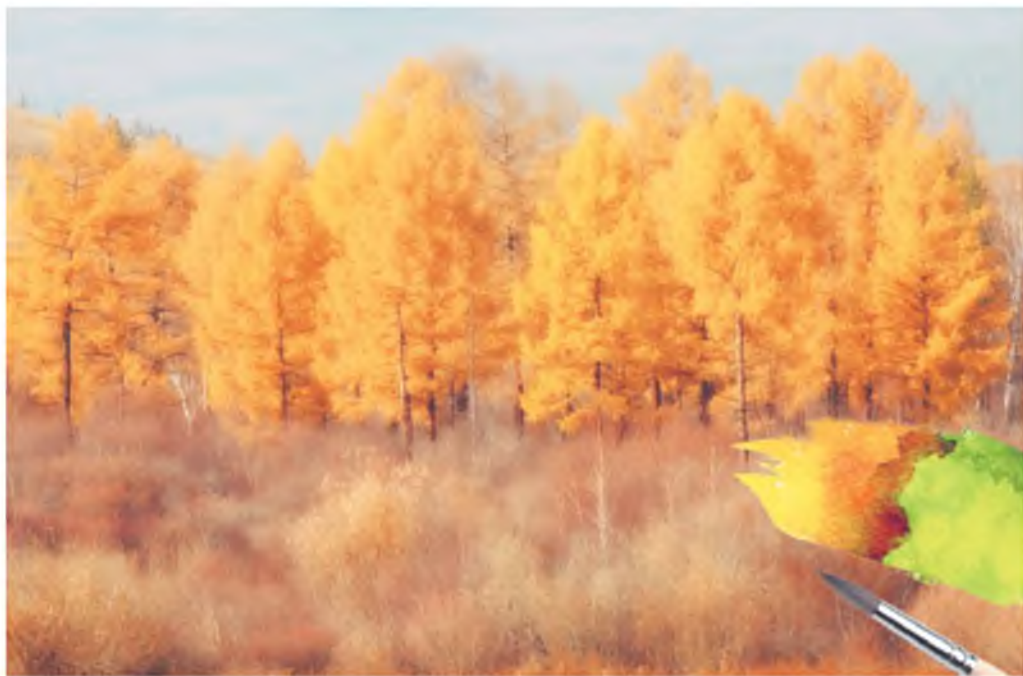

Чому так кажуть

Золоті руки – про того, хто вміло й майстерно виконує будь-яку роботу.

Золоті руки – руки, яким немає ціни, такі вони майстерні. Поступово так почали називати самого майстра. Вислів уживається схвально. Подібний за значенням вислів – *на всі руки майстер* – позначає людину, яка вміє все робити, вправна в будь-якій справі.

48. I. Розглянь малюнок. Які кольори на ньому переважають?

II. Прочитай слова. Які з них допомагають описати прихід осені?

Фарбує, туман, малює, листопад, вбрання, намисто, одягає, фарби, стрічки, прийшла, мандрує, дарує, збирає, вишиває, дощ, розбудила, уквітчала, засніжила, розтопила.

III. Склади текст-міркування на тему «Осінній день».

49. І. Прочитай. Чи можна назвати це текстом? Знайди зачин, основну частину й кінцівку. Чи правильно їх розташовано? Побудуй текст правильно й запиши його.

ОСИКА

Він не знав, що дерева в лісі тільки на перший погляд живуть у мирі та злагоді. Насправді ж вони постійно змагаються між собою за ділянку, простір, світло.

Г. Колисний. Прибережні білі осики

Проте осика не виживає юного сусіда. Вона турботливо затуляє малюка від холодних північних вітрів.

Біля осики із сонячного боку приріс дубок.

II. Поміркуй: це текст-розповідь, опис чи міркування?

III. Що означає вислів *живуть у мирі та злагоді*? Як ще називається дубок у тексті?

РЕЧЕННЯ

7 Види речень за метою висловлювання

50. Прочитай. Поміркуй, у якому випадку записано речення, а в якому – слова чи словосполучення.

1. Я люблю березовий сік! Я п'ю сік з насолодою. Я не зрону бодай краплинки. 2. Цілющий сік. Сік з берези. 3. Цілющий, насолода, сік.

В українській мові, як і в російській, речення за метою висловлювання бувають **розповідні** (повествовательные), **питальні** (вопросительные), **спонукальні** (побудительные).

У кінці речень може ставитися крапка, знак питання, знак оклику.

51. I. Прочитайте текст. Визначте, скільки в ньому речень. Спишіть, розставляючи розділові знаки.

У лісах Америки водиться дуже рідкісний і незвичайний водяний птах пікапаре він носить своїх пташенят у спеціальних «кишенях» так переносять своїх дітей і кенгуру кишені пікапаре знаходяться під крилами птаха на відміну від кенгуру, пташенят носить не самка, а самець

II. Сформулюйте декілька запитань за змістом тексту. Побудуйте діалог: один запитуватиме, другий відповідатиме.

52. I. Прочитай текст. Спиши. Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Які з них розповідні, спонукальні, питальні?

Добрі стосунки між людьми залежать від уміння спілкуватися, говорити. А від чого залежить уміння говорити? Від вибору слів. Люди, які мало читають і мало говорять, мають дуже бідний словниковий запас. Вони часто замовкають, підшукують слова.

Збагачуйте свій словниковий запас! Прочитайте якийсь невеликий твір, а потім спробуйте його переказати. Повторюйте такі заняття час від часу!

II. Дай пораду людині, у якої бідний словниковий запас. Побудуй спонукальні речення.

53. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання в ньому вжито? Зверни увагу на розділові знаки в кінці речень. Спиши розповідні речення.

Дуже я хотів літо побачити. Яке воно? Дідусь обіцяв показати. Цілими днями я ходив сам не свій. Коли це вже дід мені літо покаже? Та ось одного разу дід наказав збиратися. Вирушили тією дорогою, що вела в поле. Яку ж красу я побачив! Тут і лан квітучих соняхів, і густа кукурудза, і зелений горох, і біла гречка, і море пшениці. Так ось яке воно – літо!

54. Прочитай текст. Спиши, ставлячи в кінці кожного речення потрібний знак. Поясни їх використання.

У якої комахи органи слуху розміщені на ногах Згадали А ну подумайте Так, це наш звичайний коник Його слуховий орган міститься на гомілках передніх ніг

8 Звертання в спонукальних реченнях

55. Прочитай вірш. Випиши спонукальне речення. Підкресли звертання.

Куди не гляну, не піду,
Скрізь осені прикмети:
Достиглі яблука в саду,
Посохлі ранні квіти.
Ой літо, літо, почекай,
Не відлітай в далекий край!

Людмила Савчук

56. Прочитай текст. Доповни його спонукальним реченням і реченням зі звертанням. Запиши текст.

А хто там стрибає серед сухого бур'яну? Та то ж заєць пухнастий шукає собі куточок для відпочинку! Стрибнув до молоді дикої груші, з'їв трохи кори й просто до пенька. Отут він і відпочине.

В українській мові форми звертання такі: *Олечко, Данилку, матусю, Галино Федорівно, зайчику, хлопчику, Петрику, Андрію Сергійовичу*. Після звертання ставлять кому або, якщо речення окличне, – **знак оклику**.

57. Прочитай вірш Галини Кирпи «Як я кажу в своєму саду». Спробуй дописати вірш. Уживай правильно звертання.

Калині кажу:
– Тітко Калино!
Горіхові кажу:
– Дядьку Горіше!
Нагідці кажу:
– Сестро Нагідко!
Барвінку кажу:
– Брате Барвінку!
А хризантемі:
– Панно!

Розвиток мовлення

58. I. Розгляньте ілюстрацію на с. 24. Дайте дітям імена.

II. **Пограйте в гру.** Побудуйте діалог: один запитуватиме від імені дитини, чи достатньо рослинам водички, сонця, чи достигли вони, чи не заважають їм бджоли, а другий відповідатиме від імені рослини. Правильно вживайте імена дітей. Розповідь може бути такою, як у народній пісні «Ходить гарбуз по городу».

Ходить ... по городу,
Питається в ...:

– Ой чи живі, чи здорові
Всі родичі ... ?
Чи водички вистачає?
– Ми, ..., живі і здорові.
Водички нам вистачає.

59. Прочитай текст. Постав до нього запитання й дай відповіді. Спочатку запиши питальне речення, а потім – розповідне.

Невеличка пташка крутиголовка видає звуки, схожі на шипіння змії. Лякаючи ворога, вона загрозливо крутить головою, роззявляє рота й шипить, як змія. Така маленька, а може постояти за себе.

9 Головні та другорядні члени речення

Пригадай!

Які члени речення є його основою? Який член речення називається підметом, а який – присудком?

60. І. Прочитай текст. Скільки в ньому речень?

Квасоля належить до ліан. Ліани не мають міцного стовбура. Вони чіпляються за найближчі дерева вусиками або просто обвиваються навколо них.

Квасоля буває різних сортів. У Японії та Кореї росте дрібненька квасоля. Її мелють на борошно. З такого борошна люди роблять пиріжки, цукерки, пудру, шампунь і багато дивовижних речей.

II. Спиши текст. У кожному реченні підмет підкресли однією рисою, а присудок – двома.

61. I. Прочитай текст. Добери заголовок.

На волі жирафи живуть в Африці. Завдяки своїй довгій шиї вони дістають смачненькі листочки з верхівок дерев. У себе вдома жирафи без упину мандрують по безмежних висушених сонцем рівнинах у пошуках їжі. За гарної погоди жирафи бігають зі швидкістю до п'ятдесяти кілометрів на годину. А от по болотистих місцях вони не можуть ходити зовсім.

II. Спиши. Підкресли головні члени речення. Поясни, як ти їх визначаєш.

III. Познач будову слів *смачненькі, безмежних*.

Підмет (подлежащее) і присудок (сказуемое) – головні члени речення. Усі інші слова – другорядні члени речення.

62. I. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання в ньому використано?

ОСІНЬ У ЛІСІ

Сьогодні в лісі справжній жовтневий листопад. Клеми обсіпаються від найменшого подиху вітерця. Гаснуть осінні вогневі барви. Деякі листочки, засихаючи, скручуються в дудочку. Коли обережно розгорнути такий листок, усередині в ньому тремтить кришталева росинка.

II. Продовж і запиши текст так, щоб він відповідав заголовку.

III. Поміркуй, з яких слів утворилося слово *листопад*.

63. І. Прочитай скоромовку спочатку повільно, а потім швидко.

Обережний хитрий лис
До нори вечерю ніс.
Біг додому лісом лис,
Шелестів над лісом лис.

Анатолій Качан

ІІ. Визнач, які слова є головними членами речення, а які – другорядними.

64. Вивчи вірш. Запиши його з пам'яті. У першому реченні підкресли головні члени речення.

Хмарка йшла на іменини
До сестрички, до хмарини.
В подарунок дощ несла
Й ненароком розлила.

Грицько Чубай

Зв'язок слів у реченні

65. Прочитайте текст. Поміркуйте, що треба зробити зі словами, поданими в дужках.

Ліс особливо красивий у (сонячний морозний) дні. (Сріблясті) сніг переливається під промінням сонця. Над (лісові) стежками мереживними білими арками зігнулися під вагою інею стовбури (молоді) дерев. Ялинки одягли (опатний білий) шапки. Раптом зірветься така біла шапка з верхівки (висока) ялинки й розсиплеться (сріблястий білий) пилом.

У реченні слова пов'язуються за змістом і поєднуються між собою за допомогою закінчення. Зв'язок між словами можна встановити, поставивши питання від головного слова до залежного.

66. Прочитай словосполучення. За допомогою запитань установи зв'язок між словами.

Їхати по слизькій дорозі, промені осіннього сонця, голосно розмовляти з подругою, подарунок для старшої сестри, радіти літньому дощу, грати на скрипці.

який?

З р а з о к. Осінній вітер.

Чому так кажуть

Грати першу скрипку – бути головним у якій-небудь справі. Перша скрипка завжди ведуча, основна в оркестрі. *Перша скрипка* – найважливіша роль у чому-небудь.

67. Прочитай речення. Випиши всі можливі словосполучення. Поясни, за допомогою чого в них пов'язуються слова. Розпочинай розповідь з головних членів речення.

У великих заповідниках живуть благородні олені. Люди охороняють оленів. Узимку в лісі лісники ставлять годівниці, розкладають сіно.

68. I. Прочитай. Доповни речення, уставляючи замість крапок слова з довідки. На які питання вони відповідають, з якими словами в реченнях пов'язані?

Налетіла ... гроза. Вдарила ... стріла в стовбур дуба. Затремтіли гілки. Загорілося верховіття. Лив дощ, а дуб горів – аж палахкотів. Обгоріла його вершина.

Але дуб не загинув. Через рік зазеленіли ... пагони. Укрився ... дуб ... листям. А вершина була суха. Летіли з ... краю лелеки. Сіли на ... верховіття й змостили там гніздо. Зрадив ... дуб. Тепер він не самотній.

Д о в і д к а. Сильна, кучерявим, вогняна, старий, сухе, молоді, теплого, сухий.

II. Визнач у реченнях першого абзацу підмет і присудок, підкресли їх. Які речення складаються тільки з підмета й присудка?

69. Спиши. Усно встанови зв'язок між членами речення за допомогою питань. Підкресли підмет і присудок.

Восени діти знайшли в кущах журавля. У нього було поламане крило. Діти принесли журавля додому. Вони добре доглядали птаха. Птах одужав, став ручним. Прийшла весна. Журавель ходив по подвір'ю, поглядав угору. І ось у небі він побачив журавлину зграю. Наш журавель замахав крильми й полетів доганяти птахів.

11 Однорідні члени речення

70. Прочитай текст. На які питання відповідають виділені слова? Які це члени речення – головні чи другорядні?

Восени падає листячко, **кружляє** між гілками і **лягає** м'яким шаром на подвір'я. **Яка чудова, запашна й золотиста ковдра!** Під цією ковдрою оселяться на зиму **комахи, миші, мурашки.**

В українській мові, як і в російській, члени речення, що відповідають на одне й те саме питання, називають **однорідними** (однородными). Однорідними можуть бути підмети, присудки й другорядні члени речення.

71. І. Прочитай речення. Виділені слова заміни однорідними членами речення.

Зразок. Восени у вирій відлітають журавлі, ластівки, солов'ї, жайворонки.

Восени у вирій* відлітають **перелітні птахи**. У наших краях зимують **різні птахи**. Четверо хлопців зробили для птахів годівничку. Щоранку перед уроками **троє дівчат** насипають у годівничку **різні зернята**.

*Вірій – теплі південні краї, куди відлітають на зиму перелітні птахи.

ка. Цілий день біля годівнички ласують зернятками птахи.

II. Розкажи, як ти допомагаєш птахам пережити зиму.

72. I. Прочитай текст. Добери влучний заголовок. Знайди речення з однорідними членами. Зверни увагу, які розділові знаки стоять між ними.

Біля великих проїжджих шляхів, біля стежок, на широких зелених луках раннього літа цвітуть кульбабки. Кожна з них схожа на маленьке сонечко із золотими промінчиками. Від цього в літній день лісова галявина здається золотою. Увесь день услід за сонцем кульбабки повертають свої голівки. Сонце сховалося. Кульбабки згорнули свої пелюстки.

Сім'я кульбабки зібрале в пухнасту кульку. Дмухнеш на кульку – і попливе в повітря легке сім'я, полетить над галявиною.

II. Поміркуй: це текст-розповідь чи текст-опис? Доведи свою думку. Чи знаєш ти інші рослини, що повертають свої голівки за сонцем?

Чому так кажуть

Як за кам'яною стіною – перебувати під надійним захистом.

У давнину для захисту від ворогів навколо міст мурували стіни. Особливо надійними були стіни з каменю або цегли, які дозволяли боронитися від ворожих стріл і витримувати облогу.

73. Прочитай текст. Знайди речення з однорідними членами. Зверни увагу, як з'єднані однорідні члени речення, які розділові знаки стоять між ними.

Змахнув вітер своєю прозорою накидкою. Налетів суховієм на широку соснову смугу, почав протискуватися крізь колючі зелені гілки. Охолонув вітерець,

посвіжів і помчав до місцевого водосховища. Жили у водосховищі золотаві коропи, окуні, зубасті щуки, лящі, усяка дрібнота й озерні раки. Течії нема. Вода за літо нагрілася. Підводним мешканцям без повітря хоч погибай. Та приспів прохолодний вітер вчасно, перемішав застоюну воду і вдихнув повітря в глибоководний шар. Рибам – привілля. Дихай тепер скільки завгодно.

74. I. Прочитай. Знайди речення з однорідними членами. Постав до них запитання.

Наступає зимова пора. Річки, ставки й озера вкриваються першою кригою. Ви готові зустріти зиму? У вас уже підготовлені ковзани, санчата?

Та не забувайте, що в перші дні зими крига ще тонка, хоч це й непомітно. Людину вона не витримає. Безпечною крига буде лише тоді, коли її товщина досягне не менше десяти сантиметрів.

II. Спиши, підкресли однорідні члени речення.

Поєднання однорідних членів речення

75. I. Прочитай текст. Знайди однорідні члени речення.

14 серпня в Україні відзначають день Маковія. У церкві святять воду й мак. Уся церква завітчана. Жінки несуть жовті нагідки чорнобривці жоржини айстри макові голівки. А безсмертники, зірвані в цей день, дівчата вплітають у коси.

II. Спиши. Постав, де треба, коми.

В українській мові, як і в російській, однорідні члени речення вимовляються з **перелічувальною інтонацією**. На письмі між однорідними членами ставиться **кома**.

Однорідні члени можуть з'єднуватися за допомогою слів *і (ї)*, перед ними **кома не ставиться**, якщо ці слова перед однорідними членами не повторюються.

76. Прочитай речення. Знайди в кожному однорідні члени речення. Зверни увагу на розділові знаки.

Білочка сушить на зиму сиріжки і опеньки.

Білочка сушить на зиму і сиріжки, і опеньки.

Білочка сушить на зиму сиріжки, і опеньки, і маслуки.

Якщо слова *і (ї)*, *та* (у значенні *і*) поєднують кілька однорідних членів речення, то **кома ставиться** після першого та кожного наступного однорідного члена речення.

77. I. Прочитай вірш уголос.

Пекар Півень у пекарні
Пік перепічки прегарні,
І пшеничні пампушки,
І препишні пиріжки.

Тамара Коломієць

II. Знайди однорідні члени речення, поясни розділові знаки.

Якщо однорідні члени речення поєднуються словами *а, але, та* (у значенні *але*), то перед ними **обов'язково ставиться кома**.

78. I. Прочитай речення. Як ти розумієш їх зміст? Які речення можна вважати прислів'ями?

1. Сама баба сметану злизала а на кота сказала. 2. З неба зорі хватає а під носом не бачить. 3. Осіннє сонце яскраво світить та не гріє. 4. Хліб-сіль їж а правду ріж.

II. Спиши. Розстав розділові знаки. Доведи правильність їх уживання.

79. І. Прочитай текст. Які речення за метою висловлювання в ньому використано?

НЕСПОДІВАНА ЗУСТРІЧ

Прийшла зима. Білим пухом укрила землю. Михайлик радів зимі. Хлопчик катався з гірки на санчатах, грав у сніжки. Одного разу з-під яблуні викотився білий клубочок снігу й зупинився прямо перед Михайликом. Дивиться Михайлик, а то не клубочок. А то заєць.

ІІ. Що могло статися далі? Придумай кінцівку. Знайди однорідні члени речення.

80. Відгадай загадки. Спиши одну з них (на вибір). Розстав, де треба, розділові знаки.

1. Уночі гуляє а вдень спочиває,
має круглі очі, бачить серед ночі.
2. Нижче трави а вище гори.
3. Що без леза та без зуба
розтина міцного дуба?

81. Спиши вірш. Розстав розділові знаки.

А славний місяць листопад
Все листя обтрусив підряд
Замів стежини чисто
Прикрасив кожне місто.

Тамара Коломієць

82. І. Відгадай загадку-добавлянку. Спиши.

Для пташок у цій хатинці
є завжди смачні гостинці.
Сойки, снігурі, синички –
всі летять до...

ІІ. Підкресли однорідні члени речення.

СЛОВО – ЧАСТИНА МОВИ

13 Поняття про частини мови

83. I. Прочитайте текст.

Старезні кучеряві верби пишалися над водою біля ставу. За ставом на пагорбах махали велетенськими крильми два вітряки. Вони із жита й пшениці мололи людям борошно.

II. Поставте питання до слів. До яких слів питання поставити не можна? Яке слово в тексті замінює іменник *вітряки*? Назвіть відомі вам частини мови.

III. Чи доводилося вам бачити справжні вітряки? У наш час вони виробляють електроенергію, а старі вітряки можна побачити в музеях під відкритим небом.

84. I. Прочитай вірш.

Світає, край неба палає,
Соловейко в темнім гаї
Сонце зустрічає.

Тихесенько вітер віє,
Степи, лани мріють,
Між ярами над ставами
Верби зеленіють.

Сади рясні похилились,

Тополі поволі
Стоять собі, мов сторожа,
Розмовляють з полем.
І все то те, вся країна
Повита красою,
Зеленіє, вмивається
Дрібною росою.

Тарас Шевченко

II. Знайди в тексті іменники й дієслова. Поясни, за якими ознаками ти їх розпізнаєш.

III. Пригадай, які звуки позначає буква *ю* в словах *мріють*, *зеленіють*, *розмовляють*, *росою*.

IV. Знайди в тексті слова, у яких звуки [йе] передано на письмі однією буквою. Скільки таких слів ти нарахував?

V. Які ще вірші Т. Шевченка тобі відомі? Як ти розумієш вислів *країна повита красою*?

85. I. Прочитай текст.

В Україні є різні види глини. З білої глини виготовляють фарфоровий і фаянсовий посуд. Глини жовтого, рожевого й червоного кольорів ідуть на виготовлення цегли, черепиці, гончарного посуду. Глину застосовують при виробництві паперу, фарб, мила, цементу.

II. Спиши, підкресли в тексті хвилястою лінією слова, до яких можна поставити питання *яка?*, *який?*, *які?*. До якої частини мови вони належать?

III. Чи знаєш ти, люди якої професії працюють з глиною?

86. I. Прочитай слова, постав до них питання. Розподіли їх на групи й запиши.

Зелений, зеленіти, зелень; праця, працювати, працюватий; будівельний, будівельник, будувати; казати, казка, казковий; пам'ятний, пам'ятати, пам'ять.

II. Поясни правопис слів з апострофом.

III. З трьома словами (на вибір) склади речення.

87. I. Знайди «зайве» слово в кожній групі слів.

1. Зимовий, свято, новорічний.
2. Бібліотечний, школа, бібліотека.
3. Писати, малювати, щоденник.

II. Добери до виділеного слова спільнокореневі. До яких частин мови вони належать?

88. I. Прочитай текст. Спиши.

Розпочинався чудовий літній ранок. Перші промені сонця купалися в рясних дощах. На кінчиках зелених травинок висіли краплинки і сяяли веселковими барвами.

II. Усно визнач частини мови.

III. До виділеного слова добери спільнокореневі, запиши й познач у них корінь. До яких частин мови належать дібрані слова?

14 Іменник (Имя существительное)

89. I. Прочитайте текст.

Їжачок жив край городу. Під розлогим кущем калини була в нього глибоченька й тепла нірка. У ній літував і зимував їжачок. Та найбільше весну любив. З радістю завжди зустрічав її.

II. Назвіть іменники. За якими ознаками ви віднесли слова до цієї частини мови? Якими членами речення вони є?

III. Спишіть. Підкресліть підмети однією рисою.

Іменник – це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на питання *хто?* або *що?*. Наприклад: *школяр (хто?)*, *школа (що?)*. Іменники можуть називати ознаки або дії, але при цьому відповідати на питання *що?*. Наприклад: *сміливість*, *мужність (що?)*, *біг*, *спів (що?)*.

90. I. Прочитай слова. Спочатку запиши іменники, що означають якість, а потім – ті, що означають дію.

Хоробрість, крик, радість, відважність, читання, маювання, доброта, навчання, щедрість, переліт.

II. З 2–3 словами (на вибір) склади й запиши речення.

91. I. Прочитай текст.

Олімпійські ігри заснували в Греції. Проводилися вони один раз на чотири роки. Під час їхнього проведення припинялись усі військові дії.

У наш час популярність Олімпійських ігор зростає з кожним днем. Вони зміцнюють дружні зв'язки між народами. Під час ігор відбуваються спільні тренування. Спортсмени живуть разом в олімпійському містечку, ходять один до одного в гості, зав'язують дружбу.

II. Визнач у тексті іменники.

III. Знайди спільнокореневі слова. До яких частин мови вони належать?

IV. Пригадай, які звуки позначає на письмі буква **я** у виділених словах.

V. Чи знаєш ти, де проходили останні Олімпійські ігри, хто з українських спортсменів став переможцем?

Вимовляємо

зрівняє[ц':а]

осипає[ц':а]

повертаю[ц':а]

Пишемо

зрівняється

осипається

повертаються

92. I. Прочитай текст. Випиши іменники, що відповідають на питання *хто?*, а потім ті, що відповідають на питання *що?*, ставлячи їх у початковій формі.

Надзвичайно цікаве захоплення: слухати різних птахів і записувати на магнітофонну плівку їхні мелодії. Першість серед птахів-співців тримає соловей. Але в полі ніхто не зрівняється з жайворонком. У лісі безроздільно владарює співучий дрізд (*М. Міщенко*).

II. Випиши спільнокореневі слова. Додай власні приклади. До яких частин мови належать ці слова?

Чому так кажуть

Біла ворона – той, хто виділяється серед інших чимось незвичайним, не схожий на інших.

У природі дуже рідко трапляються тварини білої масті. Їх називають альбіносами, а саме явище – альбінізмом. Альбіноси бувають і серед ворон, але це велика рідкість.

93. Згрупуй слова в синонімічні ряди й запиши їх.

Абетка, мир, оголошення, азбука, спокій, країна, повідомлення, алфавіт, об'ява, злагода, держава.

94. I. Запиши повне ім'я. Які імена можуть належати і хлопчикам, і дівчаткам?

Зразок. Сашко – Олександр.

Варя – ..., Оля – ..., Зіна – ..., Тая – ..., Валя – ... .

Женя – ..., Вітя – ..., Льоня – ..., Толя – ... .

II. Як звуть твого найкращого друга (твою подругу)? Запиши його (її) пестливе та повне ім'я.

15 Рід іменників

95. Прочитайте слова. Про які з них можна сказати *він мій, вона моя, воно моє*?

будинок

хата

помешкання

малюнок

картина

зображення

ведмідь

ведмедиця

ведмежа

В українській мові, як і в російській, іменники мають **чоловічий** (мужской), **жіночий** (женский) і **середній** (средний) рід. Деякі іменники різняться за родом. Наприклад: російською *моя подпись* (ж. р.), *мой мел* (м. р.), українською *мій підпис* (ч. р.), *моя крейда* (ж. р.).

96. I. Прочитай словосполучення. Визнач рід іменників російською й українською мовами.

сильная боль
широкая степь
богатая Сибирь
хорошее зрение
чёрный котёнок
далёкий путь
высокий тополь
большой костёр
барабанная дробь
высокая степень

сильний біль
широкий степ
багатий Сибір
гарний зір
чорне кошеня
дальня путь
висока тополя
велике вогнище
барабанний дріб
високий ступінь

II. Запиши словосполучення українською мовою. У дужках біля іменників запиши їх рід.

III. З одним словосполученням (на вибір) склади речення.

Чому так кажуть

Між двох вогнів – опинитися між двома небезпеками.

Вогонь часто несе загрозу для життя людини, тому *потрапити між двох вогнів* образно означає подвійну небезпеку.

97. I. Прочитай лічилку. Визнач рід іменників.

Дві товаришки-овечки
Захотіли дуже гречки.
І повів їх баранець
Через поле навпростець*.
Ззаду дибало ягня –
Заважала** йти стерня.

II. Зроби звуко-буквений розбір слова *ягня*.

*Навпростець – напрямик.

**Заважати – мешать.

98. Переклади словосполучення українською мовою. Користуйся за потреби російсько-українським словником.

Новая посуда, колючий шиповник, домашний адрес, красивое название, маленький телёнок, жёлтенький цыплёнок.

99. Спиши текст. Визнач рід іменників.

Падав лапатий сніг. З дніпровських очеретів біле покривало покотилося ген у далекий степ. Холодний вітер пронизував тіло й сірим табуном гнав хмари в піднебесся.

100. Спиши речення, у яких немає помилок.

1. Дівчина відчула страшенну біль. Дівчина відчула страшенний біль. 2. На конверті було написано домашній адрес бабусі. На конверті була написана домашня адреса бабусі. 3. Наш путь пролягав через село. Наша путь пролягала через село.

16 Число іменників

101. Прочитайте вірш. Які іменники вжито в однині, а які – у множині?

З неба падають сніжинки
На дерева, на будинки,
На майдани, на садки,
На ялинки, на дубки.

Наталя Забіла

В українській мові іменники змінюються за **числами**. Наприклад: в однині – *книжка, парта, щоденник*; у множині – *книжки, парти, щоденники*. Є слова, які вживаються тільки в однині або тільки в множині. Наприклад: *молоко, радість, дружба* – мають **тільки форму однини**, *ворота, ковзани, ліки* – **тільки форму множини**.

102. Прочитай слова. Спиши їх, розподіляючи на дві групи.

Канікули, сталь, тиша, штани, шахи, гроші, волосся, коріння, кучері, оплески, доброта, макарони.

Деякі слова в українській і російській мовах мають неоднакову форму. Наприклад: російською *дверь* (в однині), українською *двері* (у множині).

103. I. Вивчи скоромовку.

У лузі журавлик
Щипав собі щавлик.
Купіть йому горщик,
Він зварить вам борщик.

Леонід Куліш-Зінків

II. Знайди в тексті іменники. Які з них можуть вживатися в однині й множині, а які мають тільки одну форму?

104. Прочитай слова. Чи можуть вони мати форму множини? Поміркуй, у яких рослин їстівними є коріння, а в яких – вершечки.

Редька, редиска, пшениця, морква, овес, кукурудза.

Розмірковуй так: Я знаю, що у ... їстівне коріння, бо ми готуємо з неї... Або : Я думаю, що у ... їстівні вершечки, бо...

105. Відгадай загадки. Запиши відгадки, визнач число іменників.

1. Сидить панна у світлиці,
Молода, червонолиця.
Хто до неї завітає –
Вітамінами вгощає.
2. У темниці виростає
Та біленькі зубки має.
Хоч гіркий він і пекучий,
Та корисний і цілющий.

106. I. Прочитай і відгадай загадки.

1. Ми стоїмо завжди при вході, нас у хаті кілька є.
Хто входить і виходить, той першим нам руку подає.

2. Рідке*, а не вода, біле, а не сніг. 3. Бурачок в землі
дрімає, я швиденько виростаю. Свіжий борщик зварять
з мене, не червоний, а зелений.

II. Запиши загадки й слова-відгадки, визнач число іменників.

107. I. Прочитай вірш уголос.

II. Вивчи вірш. Запиши його з пам'яті.

РІДНА ЗЕМЛЯ

Дощик втомився
Та й зупинився
І поглядає
На ліси, на поля.
Таке все чисте,
Таке іскристе,
Така вже гарна
Рідна земля!

Олесь Лупій

III. Визнач рід і число іменників.

Відмінювання іменників. Відмінки

108. Прочитайте словосполучення. Спишіть, ставлячи на місці крапок питання до іменників у дужках.

Приніс ... води, поїхати ... до бабусі, подарував ...
матусі, радію ... сонцю, прочитати ... вірш, побачити ...
брата, писати ... олівцем, стати ... героєм, грати ... на
баяні, халат ... на лікареві.

*Рідке – жидкое.

В українській мові іменники, зв'язуючись у реченні з іншими словами, змінюють свої закінчення, тобто вживаються в різній формі. Зміна закінчень іменників називається **відмінюванням** (склонением), або змінюванням за відмінками (по падежам). Поставлені до іменників питання називаються відмінковими.

В українській мові, на відміну від російської, **сім відмінків**. Форма називного відмінка однини є початковою формою іменника.

Називний (именительный) – хто?, що? – *школярка, школа, кінь, степ*

Родовий (родительный) – кого?, чого? – *школярки, школи, коня, степу*

Давальний (дательный) – кому?, чому? – *школярці, школі, коневі, степу*

Знахідний (винительный) – кого?, що? – *школярку, школу, коня, степ*

Орудний (творительный) – ким?, чим? – *школяркою, школою, конем, степом*

Місцевий (предложный) на/в/по кому?, на/у чому? – *(на) школярці, (у) школі, (на) коні, (у) степу*

Кличний – не відповідає на питання, використовується у звертаннях – *школярко, школо*

109. Прочитай і відгадай загадку. Постав до іменників запитання, визнач відмінок.

Прийшов до нас гість (...?) –
бубликів (...?) не їсть,
а у пічці (...?) без упину*
за поліном (...?) їсть поліно (...?).

110. І. Прочитай і вивчи скоромовку. Запиши її.

Прилетіли солов'ї,
Звеселили всі гаї.

*Без упину – без остановки.

– Ой, веселі солов'ї,
Розкажіть про ті краї.
А чи мають ті краї
Отакі, як в нас, гаї?

II. Визнач, у якому відмінку вжито виділені слова.

Чому так кажуть

Заливається, мов соловейко на калині – людина говорить, не помічаючи нічого навколо.

Соловейко – маленький перелітний птах, який чудово співає. Тому людину, яка має гарний голос, називають соловейком.

111. Спиши текст, розкриваючи дужки.

Їжачок вслухався в ніжну (мелодія). Уже й місяць зійшов. І зорі на (небо) засвітилися. Наче самі ту (мелодія) слухали. А вона над (ліс), над (поле), над (город) пливла. Листя на (дерева) заслухалося – не шелесне. Трави до (земля) припали – завмерли від того пісенного чару. Верби над (став) не ворухнуться. Усіх і все диво-пісня зачарувала (За Миколою Сингаївським).

112. Склади речення зі слів кожного рядка.

1. Я, в, місті, живу, Києві.
2. Школярі, на, їздили, в, екскурсію, Одесу.
3. Улітку, на, весело, Дніпрі.

18 Відмінювання іменників (продовження)

113. I. Прочитай скоромовку, визнач відмінок виділених слів.

- Що ти робиш, **равлику***?
- Щавлик рву **журавлику**,

*Равлик – улитка.

Щоб журавлик не журився,
Щоб смачненький борщ варився.
Прилітай мерщій*, журавлику,
Та подякуй щиро равлику!

Володимир Верховень

II. Зроби звуковий аналіз слів *борщ, щавлик*.

114. I. Прочитай словосполучення. Спиши, розкриваючи дужки.

Печеться – *що?* – (хліб, печиво, коровай**).

Купити – *чого?* – (хліб, печиво, коровай).

Завдячую – *чому?* – (хліб, печиво, коровай).

Шануємо – *що?* – (хліб, печиво, коровай).

Пригощаємо – *чим?* – (хліб, печиво, коровай).

Прикраса – *на чому?* – на (хліб, печиво, коровай).

II. Склади й запиши речення з одним зі словосполучень (на вибір).

Вимовляємо

пече[ц':а]

зроби[ц':а]

Пишемо

печеться

зробиться

115. З'єднай початок і кінець прислів'їв. Запиши їх. Поміркуй, у якій ситуації їх можна вжити.

Хто з собою хліб носить,

Як буде хліб,

Не той хліб, що в полі, а той,

що в коморі.

той їсти не просить.

то буде й пісня.

Чому так кажуть

Просимо хліба-солі скуштувати – уживається як традиційне запрошення до столу.

Спасибі за хліб і сіль – уживається як традиційне вираження подяки за пригощання.

*Мерщій – быстро.

**Коровай – великий круглий хліб із прикрасами з тіста.

Розвиток мовлення

116. I. Розгляньте малюнки з життя класу. Поміркуйте, що можуть сказати один одному зображені на них діти. Дайте їм імена. Побудуйте діалоги, уживаючи імена в кличному відмінку.

II. Дії якого хлопчика вам сподобалися? Чому?

III. Яка дівчинка виявилася ввічливою?

117. I. Поміркуй над запитаннями.

1. Чи вважаю я себе ввічливою людиною? Чому?
2. Що потрібно робити, щоб стати ввічливим?

II. Склади розповідь за одним з поданих початків.

1. Я вважаю себе не зовсім... 2. Я думаю, що в мене багато... 3. Я буду брати приклад з..., тому що... 4. Я хочу принести радість...

118. І. Спиши прислів'я, розкриваючи дужки.

1. Як мед, то ще й (ложка). 2. Не візьмешся за (робота), так вона сама не зробиться. 3. Грудень рік кінчає, а (зима) починає. 4. За дурною (голова) і ногам важко. 5. У ледачого (хазяїн) і чоботи з (ноги) украдуть.

II. У яких словах відбувається чергування звуків?

III. Знайди слова-антоніми й підкресли їх.

19 Відмінювання іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням -а (-я) в однині

119. Розгляньте таблицю. Простежте, які закінчення мають іменники.

Від- мінок	Питання	Відмінкові форми			
Н.	<i>хто? що?</i>	річка	праця	круча	Надія
Р.	<i>кого? чого?</i>	річки	праці	кручі	Надії
Д.	<i>кому? чому?</i>	річці	праці	кручі	Надії
Зн.	<i>кого? що?</i>	річку	працю	кручу	Надію
Ор.	<i>ким? чим?</i>	річкою	працею	кручею	Надією
М.	<i>(на/у)</i>	(на)	(у)	(на)	(у)
	<i>кому? чому?</i>	річці	праці	кручі	Надії
Кл.	—	річко	праце	круче	Надіє

120. Прочитай імена хлопчиків і дівчаток. Поміркуй, користуючись таблицею з попередньої вправи, за яким зразком потрібно відмінювати ці імена.

Микола, Софія, Микита, Галина, Кузьма, Лідія, Сава, Ілля.

121. Прочитай вірш. Визнач, у якому відмінку вжито іменники.

ХРИЗАНТЕМА

Хризантема тайну знає –
Аж під осінь зацвітає,
Щоб її красою ми
Милувались до зими.

Анатолій Костецький

Чому так кажуть

Гарна, як квітка в полі; гарна, як квітка навесні, – кажуть про дуже вродливу дівчину.

122. Вивчи мирилку-примовлянку й запиши її. Після виділених іменників у дужках напиши рід і відмінок.

Через тин вишня похилилася,
А **дружка з дружкою** посварилася.
– Тобі яблучко, мені грушечка,
Не сварімося, помирімося, **дружечко**.

123. I. Прочитай текст. Добери до нього заголовок.

Населення Карпат називає смереку вічнозеленою красунею. Ялинники в Карпатах займають велику площу.

Ялинка – «музичне» дерево. З неї виготовляють піаніно, скрипки, гітари, балалайки, мандоліни. З хвої виробляють безліч медичних препаратів.

Посадіть за своє життя хоч одну ялинку!

II. Спиши текст, визнач рід і відмінок іменників. Чи в усіх іменників можна визначити рід? Який іменник має лише форму множини, а які – лише однини?

III. Які слова використано в тексті, щоб не повторювати іменник *ялинка*?

IV. Які слова можна об'єднати спільною назвою «музичні інструменти»?

V. Поміркуй, що виражає останнє речення: прохання, запрошення, заклик чи пораду. Чи доводилося тобі брати участь у саджанні дерев? Розкажи.

124. Відгадай загадки. Запиши ту, яка тобі сподобалася.
У дужках біля іменників запиши рід і відмінок.

1. Є сусідонька в морквиці,
Худорлява, білолиця.
Добре знають борщ і юшка,
Що сусідку звуть...

2. У малини є сестричка,
Що засмагли має щічки.
На кущах біля стежини
Зріють ягідки...

20 Правопис іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням -а (-я) в родовому відмінку

125. Прочитай російські та українські словосполучення. Порівняй закінчення іменників у родовому відмінку.

гость из Одессы
Москвы
Молдовы

приехал из Евпатории
России
Беларуси

веточка вишни
яблони
груши

гість з Одеси
Москви
Молдови

приїхав з Євпаторії
Росії
Білорусі

гілочка вишні
яблуні
груші

126. Спиши вірш. Визнач, у якому відмінку стоять іменники жіночого роду, з якими прийменниками вживаються. Познач закінчення.

Зранку злива злиувала –
Всю пилілку розмивала:

З листя, з прутиків лози*,
Із сухої дерези.
Після зливи і грози –
Світ чистіший від сльози.

Ганна Чубач

127. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи іменники у відповідній формі, познач закінчення.

Перед дощем квіти (мальва), (гвоздика), (фіалка), білої (лілія) закриваються. Блищить листя (ліщина) – на дощ. З'явилися крапельки на листі (верба), осока, каштана – буде дощ. Квіти заячої (капуста) на ніч залишаються відкритими – вранці буде дощ.

128. Перебудуй словосполучення за зразком. Виділи закінчення в іменниках.

Зразок. Липовий чай – чай з липи.

Малиновий кисіль, ожинове варення, бавовняна сукня, бібліотечна книжка, сестрина хустина, бабусина розповідь, матусин шарф, синиччине гніздечко, березове листя, калиновий напій.

129. I. Розглянь малюнки.

II. Назви яких речей є іменниками жіночого роду?

III. Розкажи, без якого одягу взимку не можна вийти на вулицю. У якому відмінку ти вживатимеш іменники у своїй розповіді?

*Лоза – народна назва верби.

130. Спиши вірш. Визнач, у якому відмінку стоять іменники жіночого роду, познач закінчення.

МЛИН

– Фу! Фу! Фу! –
Фуркоче млин. –
Вас багато, я один.
Та для діток
Залюбки
Швидко намелю муки
Чи то з жита, чи з пшениці.
Будуть гарні паляниці.

Іванна Блажкевич

21 Правопис іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням -а (-я) в родовому відмінку (продовження)

131. Спиши. Визнач, у якому відмінку стоять іменники жіночого роду, з якими прийменниками вживаються, познач закінчення.

1. Калина – це символ рідної землі, отчого краю, батькової хати. 2. У народній вишивці втілено чудеса народної вигадки. 3. В усьому світі хліб став символом праці й гостинності.

132. Випиши словосполучення з іменниками жіночого роду в родовому відмінку однини.

Підійти до площі, йти через площу, компот із черешні, достиглі черешні, співати колядку*, борщ із квасолею, борщ без сметани, джем з вишні, червоні вишні, книжки з бібліотеки, повернувся зі столиці, наїстися каші, тарілка з кашею.

*Колядка – різдвяна пісня.

133. Спиши прислів'я та приказки, уставляючи замість крапок потрібні закінчення іменників.

1. Треба нахилитися, щоб з криниц.. вод.. напитися.
2. Колос повний до земл.. гнеться, а порожній угору пнеться. 3. Без господаря двір плаче, а без господин.. – хата. 4. У хаті гульки, а на городі ані цибульк.. 5. Доки цвіте трава, то ще зим.. нема.

Вимовляємо

гне[ц':а]

пне[ц':а]

Пишемо

гнеться

пнеться

134. Добери до поданих іменників антоніми – іменники жіночого роду із закінченням -а(-я). Постав слова в родовому відмінку однини.

Зра з о к. Спек а – холоднеча, спеки – холоднечі.

Правда, поразка, слава.

135. Прочитай і відгадай загадку. Знайди і випиши синоніми. Іменники жіночого роду, які в називному відмінку мають закінчення -а(-я), постав у родовому відмінку однини.

ХТО ДІД?

З'їжджалися дочки у гості до діда:
Ось там Завірюха санчатами їде,
За нею Метелиця слідом мете,
Хурделиця Хугу з собою веде.
А тільки-но вітер у полі завіє,
Як стануть на межі Хуртеча й Завія.
Нарешті, удвох з Заметілля приїхала
Найменша – улюблена донечка Віхола.

Алла Свашенко

136. Відгадай загадку. Знайди іменники жіночого роду, що стоять у родовому відмінку, познач закінчення.

В спеку песику і киці
 Гриць приніс води з криниці.
 Ті прибігли: ну й біда!
 З миски зникла вся вода!
 Хто це воду випив? Хто це?
 Здогадались, дітки?

Ігор Січовик

137. З кожної пари слів утвори словосполучення за зразком, написавши перше слово в називному відмінку однини, а друге – у родовому однини.

Зразок. Зошит, Надія – зошит Надії.

Столиця, Україна; розв'язання, задача; нірка, миша; обговорення, телепередача; центр, площа; гілка, горобина*; щоденник, Марія; портфель, Софія.

22 Правопис іменників чоловічого та жіночого роду із закінченням -а (-я) в давальному та місцевому відмінках

138. I. Порівняйте закінчення іменників у давальному й місцевому відмінках в українській та російській мовах.

допомога подрузі
 грає на скрипці
 лист бабусі
 подарунок Соломії
 були в Смілі
 годинник на стіні

помощь подруге
 играет на скрипке
 письмо бабушке
 подарок Соломии
 были в Смеле
 часы на стене

II. Спишіть словосполучення українською мовою.

У давальному відмінку іменники вживаються без прийменників.

*Горобі́на – рябина.

139. Прочитай лічилку. Спиши, познач закінчення іменників у давальному й місцевому відмінках однини.

Ми ділили апельсин,
нас багато – він один.
Цей шматочок – білочці,
що сидить на гілочці.
Цей – Олесі і Оксані,
Цей – Надії і Тетяні.
А для вовка – кісточки.
Розбігайтесь, діточки!

За Людмилою Зубковою

140. Розглянь малюнки й розкажи, хто де працює.

141. Утвори словосполучення, використовуючи подані слова. Визнач відмінок іменників.

*Зразок. Пам'ятник, Леся Українка – пам'ятник
Лесі Українці.*

Побачити, на, дорога; грати, на, скрипка; подарувати, Оксана; малюнок, у, книга; знаходиться, в, Україна; нагадати, подруга; розповідати, сусідка; дозволяти, сестра.

Чому так кажуть

Як горох при дорозі – погано жити, поневірятися.

Вислів з'явився на основі народних спостережень. Горох зазвичай сіяли при дорозі. При цьому кожен його міг смикнути, вирвати.

142. I. Прочитай і відгадай загадки. Випиши іменники з прийменниками в місцевому відмінку.

1. Із малої цибулини Виріс весняної днини, До нарциса привітався Та на грядці запишався.	2. У Австралії, дитино, Чудернацька є тварина, І куди б не йшла гуляти – З нею в сумочці малята.
3. По травичці він стрибає, І сюркоче, і співає. Заливається, як дзвоник, Називають його...	4. Хтось на біле полотно Чорне висипав пшоно. Як зумієш позбирати, Зможеш книжку прочитати.

II. Знайди в загадках синоніми й антоніми.

143. Прочитай лічилку. Спиши. Знайди іменники, які в називному відмінку однини мають закінчення **-а (-я)**. Визнач, у якому відмінку їх ужито в тексті. Познач їхні закінчення.

Калачі в печі печу.
Буде всім по калачу:
Петі, Олі і Ганнусі,
Мамі, татові й бабусі.
Хто з вас, дітки, полічив,
Скільки буде калачів?

Леонід Куліш-Зінків

23 Чергування приголосних в основах іменників жіночого роду в давальному та місцевому відмінках однини

144. I. Прочитайте словосполучення. Які приголосні звуки змінилися при зміні слів?

річка Волга
цікава книга
нова аптека

на річці Волзі
цікавій книзі
у новій аптеці

шкільна бібліотека
висока вільха
маленька комаха

шкільній бібліотеці
на високій вільсі
маленькій комасі

II. Зробіть висновок про те, перед яким звуком відбувається чергування приголосних.

В українській мові при відмінюванні іменників жіночого роду приголосні звуки основи [г], [к], [х] чергуються із [з'], [ц'], [с'].

145. Спиши словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі. Визнач відмінок іменників.

Працювати на (фабрика), квіти на (черемха), у солом'яній (корзинка), ліки в (аптека), на лівій (нога), у правій (рука), розповісти (подруга), на тонкій (крига), радію (пасіка), першій (ластівка), дякувати (Іринка).

Чому так кажуть

Перша ластівка – перші ознаки чого-небудь або кого-небудь.

Ластівка однією з перших повертається з вирію. Перша ластівка стала не тільки прикметою початку весни, а й у переносному значенні ознакою наближення чогось радісного, переміни на краще. Проте не варто поспішати з радісними передбаченнями, тому й виникло прислів'я: *одна ластівка весни не робить*.

146. Відгадай загадки. Запиши слова-відгадки в називному та місцевому відмінках.

1. Прилетіла цокотуха,
щось торочить понад
вухом.
Всім набридла байка ця
без початку і кінця.

2. Тут і там вона літає
і на хвіст плітки збирає.
Що довідається – все
вмить по лісу рознесе.

147. Розглянь малюнки й скажи, що де виготовляють чи продають.

148. Спиши словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі.

Записати на (дошка), на (сторінка) журналу, дякувати (Оленка), нитка в (голка), на (каска) шахтаря, бути в (напруга), прикраси на (ялинка), вибачати (Софійка), подарувати (Галинка), переказувати (Ольга).

Правопис іменників жіночого роду із закінченням -а (-я) в орудному відмінку

149. І. Прочитайте словосполучення російською та українською мовами. Порівняйте закінчення іменників в орудному відмінку.

Ульяной
дружить с Олесе́й
Марией́

Уляною
товаришувати з Олесею́
Марією́

ІІ. Запишіть словосполучення українською мовою.

Іменники жіночого роду на **-а (-я)** в орудному відмінку мають закінчення **-ою, -єю, -єю**.

Закінчення **-ою** пишеться в іменниках з основою на твердий приголосний, крім [ж], [ч], [ш] (*росою, вербою, м'ятою*);

-єю – в іменниках з основою на м'який приголосний і [ж], [ч], [ш] (*кулею, лисицею, межею, кручею, кашею*);

-єю – в іменниках з основою на [й] (*лінією, мрією, надією*).

150. Запиши іменники в орудному відмінку, виділи закінчення. Які звуки на письмі позначає в поданих словах буква **я**?

З р а з о к. Акація – акацією.

Армія, лілія, колонія, конвалія, філармонія, Соломія, колекція, Надія, Софія, Емілія.

151. Розподіли імена на дві групи, звертаючи увагу на кінцевий приголосний основи (твердий чи м'який). Запиши іменники в орудному відмінку, виділи закінчення.

Харитина, Оріся, Василина, Світлана, Валя, Мирослава, Галя, Дарина, Леся, Женя, Аліна, Ася.

Іменники в орудному відмінку вживаються як без прийменника, так і з прийменниками: **з, за, із, під, над, між, перед** та ін.

152. Утвори словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі. Визнач відмінок іменників, виділи закінчення.

Поставити **під** (сосна), розмовляти **з** (Лідія), майданчик **за** (школа), милуватися (акація), квіти **під** (хата), листуватися **з** (бабуся), зустрітися **з** (подруга), **з** вечірньою (зоря), **із** солодкою (диня), думати **над** (задача), познайомитися **з** (Євгенія), народитися **під** щасливою (зірка), суп **з** (квасоля), пройти **перед** (машина).

Чому так кажуть

Народитися під щасливою зіркою (зорею) – бути везучим, щасливим.

Здавна люди намагалися розкрити таємниці Сонця й небесних світил. Астрологи й звіздарі складали гороскопи, за якими передбачали події у світі й долі окремих людей, визначали сприятливе розташування зірок, що вважалося щасливим. Того, хто народжувався на світ під такою зіркою, чекали щасливе життя й удача в усіх справах.

153. I. Прочитай і відгадай загадку.

Він у полі спочивав,
У хмаринці мандрував
І галявину з травою
Вимив чистою водою.

II. Знайди іменники жіночого роду, визнач їх відмінок, виділи закінчення.

154. Спиши, уставляючи замість крапок потрібні закінчення іменників.

Біля озера щодня
Бавить жаба жабеня.
Обіймає лапк...,
Називає жабк... .

Леонід Куліш-Зіньків

155. I. Прочитай прислів'я та приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Задер носа – і палицею не дістанеш. 2. Дружба дружбою, служба службою. 3. Правдою світ пройде, а неправдою ані до порога. 4. Апетит з їдою прибуває. 5. Кожен жучок своєю доріжкою тягне. 6. Дивиться лисицею, а думає вовком.

II. Спиши, визнач іменники в орудному відмінку. Виділи закінчення.

25 Узагальнення вивченого про відмінювання іменників

156. І. Прочитай лічилку. Спиши, біля іменників жіночого роду в дужках скорочено запиши число й відмінок.

Раз – ромашка, два – ромашка,
три – у лузі біла кашка,
а чотири – це дзвіночок,
п'ять – із квітів цих віночок.
Шість – бузкова конюшина,
сім – це квіточка шипшини,
вісім – мальва біля тину,
дев'ять – чарівна жоржина,
десять – м'яти ніжний трунок –
от і весь рахунок.

Леся Вознюк

ІІ. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

157. Знайди «третє зайве» в кожній групі слів, звертаючи увагу на число іменників.

1. Молоко, морозиво, вершки.
2. Двері, дружба, ножиці.
3. Окуляри, штани, залізо.

158. Визнач, у якому рядку всі іменники можуть вживатися лише у множині.

1. Хати, берези, парти.
2. Канікули, лінощі, шахи.
3. Птиці, книги, шпаки.

159. Визнач, у якому рядку всі іменники відповідають на питання *хто?*

1. Дівчина, сусідка, погода.
2. Лисиця, метелик, пташка.
3. Правда, однокласниця, волошка.

160. Визнач, у якому рядку всі іменники у словосполученнях стоять у місцевому відмінку.

1. Привітала свою подругу, лист бабусі, писати ручкою.

2. Допомога сусідці, лист від сестри, друкує на машинці.

3. У рідній Україні, на старенькій хаті, на припшкільній ділянці.

161. I. Прочитай текст. Спиши. У дужках після виділених іменників запиши скорочено рід, число й відмінок.

ДЕНЬ МАТЕРІ

У цього свята давня й цікава історія. Пов'язана вона з долею американки Анни Джервіс. Вона рано втратила матір.

На клопотання Анни 1914 року в Сполучених Штатах Америки встановили свято День матері. Невдовзі його узаконило ще чимало країн. Тепер це свято урочисто відзначається кожної другої неділі травня.

В Україні ще з часів Київської Русі в цей день відбувалося богослужіння за здоров'я матерів.

II. Поясни, як ти розумієш вислів *на клопотання*. Що тобі відомо про відзначення Дня матері в Україні?

III. У яких словах тексту подовжений приголосний передається на письмі двома однаковими буквами?

IV. Знайди в тексті синонім до слова *незабаром*.

162. Прочитай і відгадай загадку. Вивчи її напам'ять, запиши з пам'яті. В іменниках жіночого роду визнач відмінок, виділи закінчення.

Як веселка, кольоровий,
Має здібності до мови.
Слово птаху лиш скажіть,
Він його повторить вмить.

Леся Вознюк

Чому так кажуть

Говорить, наче пташка щебече, – безтурботно, весело говорить.

Весела, як пташка, – так говорять про веселу, жваву дівчину.

Багато птахів гарно співають і цим звеселяють людей, тому часто веселу дівчину порівнюють із пташкою.

26 Відмінювання іменників чоловічого роду з нульовим закінченням і закінченням -о

163. І. Розгляньте таблицю. Простежте, які закінчення мають іменники.

Відмін-нок	Питання	Відмінкові форми			
Н. Р.	хто? що? кого? чого?	дуб дуба	скрипаль скрипаля	чай чаю	читач читача
Д.	кому? чому?	дубу, дубові	скрипалеві, скрипалю	чаю, чаєві	читачеві, читачу
Зн. Ор. М.	кого? що? ким? чим? (на/у) кому? чому?	дуб дубом (на) дубі дубові	скрипаля скрипалем (на) скри- палю, скрипалеві	чай чаєм (у) чаю (у) чаї	читача читачем (на) чи- тачеві, читачі
Кл.	—	дубе	скрипалю	чаю	читачу

ІІ. У яких відмінках іменники мають паралельні форми вживання? У яких відмінках в іменниках однакові закінчення?

164. Поділи іменники на три групи, звертаючи увагу на кінцевий приголосний основи. Усно провідмінняй по одному слову з кожної групи.

Стіл, карась, обрій, інженер, кінь, край, Михайло, Дніпро, герой, хлопець, батько, Павло, учень, гай.

27 Правопис іменників чоловічого роду з нульовим закінченням і закінченням -о в давальному та місцевому відмінках

165. І. Спиши текст. Знайди іменники чоловічого роду в місцевому відмінку однини. Виділи в них закінчення.

Наше село розташоване на березі Дніпра. Літом по Дніпру плывуть великі й малі пароплави. За рікою видно дніпровські луки. У сінокіс чути, як на лузі працюють сінокосарки.

ІІ. Знайди в тексті спільнокореневі слова, познач корінь.

Чому так кажуть

Тертий калач – досвідчена людина, яку важко перехитрити.

У Київській Русі слово *калач* означало «пшеничний хліб у формі замка з дужкою». Тертий калач випікався з крутого калачного тіста, яке довго м'яли й терли. Звідси виникло й прислів'я *Не терт, не м'ят, не буде калач*, що означає «біди людину навчають». А слова *тертий калач* стали крилатими – так говорять про людину, яка багато спізнала й «терлася між людьми».

166. І. Знайди «третє зайве» у кожній групі слів, звертаючи увагу на приголосний основи.

1. Друг, дідусь, учень.

2. Брат, учитель, похід.

3. Григорій, Данило, Олексій.

II. Слова, що мають м'який кінцевий приголосний основи, постав у давальному відмінку. Склади з ними два речення.

167. Порівняй подані парами сполучення іменників. Які з них, на твій погляд, краще сприймаються на слух? Чому?

Лікарю Шевченку – лікареві Шевченку.

Брату Сашку – брату Сашкові.

Учителю Дмитру Вікторовичу – учителеві Дмитру Вікторовичу.

Читачу Данилу Андрійовичу – читачу Данилові Андрійовичу.

Якщо в мовленні збігаються два іменники в давальному або місцевому відмінку, то їх краще вживати з різними закінченнями. Наприклад: *сусіду Василеві* або *сусідові Василю*.

168. Прочитай прислів'я та приказки. Як ти розумієш їхній зміст? Спиши, в іменниках замість крапок постав потрібне закінчення.

1. Син – утіха батько.., а дочка – матері. 2. І на нашому двор.. сонце засвітить. 3. Дурному син.. і батькове багатство не в поміч*. 4. Подавай дід.. на піч, бо й сам там будеш. 5. Чути в хаті дочку, як зозулю** в сад.. .

169. Прочитай. Визнач, які зі сполучень іменників у формі давального відмінка відповідають правилу, а які – ні. Випиши правильні сполучення форм іменників.

1. Учнію Назару, учневі Назару, учню Назарові.

2. Винахіднику Івану Сергійовичу, винахідникові Івану Сергійовичу, винахіднику Іванові Сергійовичу.

*Поміч – допомоць.

**Зозуля – кукушка.

3. Петренкові Владиславу Євгенійовичу, Петренку Владиславу Євгенійовичу, Петренку Владиславові Євгенійовичу.

4. Племіннику Леоніду, племінникові Леоніду, племіннику Леонідові.

28 Правопис іменників чоловічого роду з нульовим закінченням і закінченням -о в давальному та місцевому відмінках

170. I. Прочитай вірш.

ХОЧУ ПІДРОСТИ!

Мама кличе:

– Одягнись!

Дощ який періщить! –

А я хочу підрости,

Плащ мені навіщо?

Не вдягають дерева

Плащ і черевики,

А ростуть же на дощі

Он які великі!

Валентина Каменчук

II. Знайди іменник, що стоїть у місцевому відмінку, визнач його рід і число.

Чому так кажуть

Ростуть як гриби після дощу – швидко з'являються.

Як грибів після дощу – багато. У лісі після дощу починають швидко рости гриби, тому люди й порівнюють усе те, що з'являється швидко, з грибами.

171. Випиши іменники, основа яких закінчується на шиплячий звук ([ж], [ч], [ш]). Постав їх у давальному відмінку, запиши всі можливі форми.

З р а з о к. Товариш – товаришу, товаришеві.

Ткач, мир, дощ, сир, меч, ніж, кінь, читач, зуб, плащ.

172. Спиши словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі. Визнач відмінок іменників.

Відпочинок на (берег), у зеленому (горох), у теплому (кожух), на (ріг) вулиці, у (стіг) сіна, у похилому (вік), начинка в (пиріг), зернятка в (горіх).

173. Прочитай і відгадай загадки. Запиши слова-відгадки в називному та місцевому відмінках.

1. Кожушки цупкенькі,
Зернятка смачненькі.
Щоб до них дістатись,
Треба постаратись.

2. Як у цирку акробати
Лізуть вгору по канату,
Так і він – без рук, без ніг
Всі тички обвити зміг.

174. I. Прочитай вірш.

В лісі,
В круглому горісі,
Коник зиму зимував.
Зимував – не сумував,
Підростав.
Стало тісно в тім горісі –
Тріснув кований горіх!
Страшно гукнуло у лісі,
Кінь горіховий побіг.
Тупотить, гукає всім:
– От і я, весняний грім!

Віктор Терен

II. Знайди іменники чоловічого роду, визнач їх відмінок.

III. Знайди в тексті спільнокореневі слова, визнач корінь.

Правопис іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини

175. I. Розгляньте таблицю.

Орудний відмінок			
-ом	-ем		-єм
зуб – зубом	день – днем	корж –	край –
рік – роком	кінь – конем	коржем	краєм
дуб – дубом	олень –	душ – душем	бій – боєм
мак –	оленем	меч – мечем	рій – роєм
маком	пень – пнем	кущ – кущем	гай – гаєм

II. Зробіть висновок про закінчення іменників чоловічого роду в орудному відмінку однини. Зверніть увагу на кінцевий приголосний основи в іменниках кожної колонки.

176. Прочитайте прислів'я та приказки. Як ви розумієте їхній зміст? Спишіть, в іменниках замість крапок поставте потрібне закінчення.

1. І заєць має домівку, хоч під кущ.. . 2. Іде на комаря з дрюк.., а на вовка – із швайкою. 3. Носиться як кіт з оселедц.. . 4. З телячим хвост.. у вовки не сунься. 5. Кожна пташка своїм носик.. живе.

177. Спиши словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі.

Привітання з Новим (рік), пишатися рідним (край), піріжок з (мак), кидати (камінець), пофарбувати (лак), прийти з (друг), блукати (гай), малювати (олівець), митися під (душ), летіти (рій), стежити за (бій), милуватися (пейзаж), з надійним (товариш), ходити (півень), пригощати (куліш), різати (ніж), горобчиха з (горобець), вкриватися (плащ), вкрилися (іній), їхати з (багаж).

178. I. Прочитай і відгадай загадку.

У портфелі є хатинка –
ручки там живуть, точилка,
клей, лінійка, кутники –
школярів помічники.

II. Знайди іменники чоловічого роду, вжиті в тексті в однині.
Запиши їх у називному та орудному відмінках.

179. I. Вивчи скоромовку.

Чайки летіли,
Чаю схотіли.
Я тих чайок
Зустрічаю,
Чаєм чайок
Пригощаю.

Віктор Бойко

II. У яких відмінках ужито іменник чай?

Розвиток мовлення

180. I. Розгляньте малюнок. Дайте дітям імена. Розкажіть, як вони відпочивають у вихідний день.

II. Які іменники чоловічого роду ви вживали у своїй розповіді?

181. Спиши текст. Підкресли іменники в орудному відмінку.

Ранок. Зірочки пірнули в синю безодню блакитного неба. Край його горить-палає рожевим вогнем. Понад степом віє останнє зітхання темноти. Піднімається сизий туман і легеньким димком стелеться по землі. Над шляхом понеслася жайворонкова пісня.

182. I. Прочитай і відгадай загадки.

1. Взимку у саду на вітах
Заіскрились білі квіти.
Хто ж цей диво-садівник,
Що зробив такий квітник?
2. Що за хліб такий святковий
На рушник вмостився новий?

II. Запиши слова-відгадки в називному та орудному відмінках.

30 Відмінювання іменників середнього роду

183. Розгляньте таблицю. Простежте, які закінчення мають іменники.

Відмі- нок	Питання	Відмінкові форми		
Н.	<i>хто? що?</i>	село	море	обличчя
Р.	<i>кого? чого?</i>	села	моря	обличчя
Д.	<i>кому? чому?</i>	селу	морю	обличчю
Зн.	<i>кого? що?</i>	село	море	обличчя
Ор.	<i>ким? чим?</i>	селом	морем	обличчям
М.	<i>(на/у) кому? чому?</i>	(на/у) селі	(на/у) морі	(на/у) обличчі
Кл.	—	село	море	обличчя

184. Прочитай і відгадай загадки. Усно провідмінй слова-відгадки.

1. Є у мене дивне скельце,
що з усіх кривляється:
як до нього усміхнешся,
воно теж всміхається.

2. Як рушає мандрувати, –
треба з ліжечок вставати.
Як іде за обрій спати, –
час малятам спочивати.

Вимовляємо

усміхне[с':а]

милує[с':а]

кривляє[ц':а]

Пишемо

усміхнешся

милуєшся

кривляється

185. Вивчи скоромовку. Які іменники середнього роду трапляються в ній?

Біля моря долілиць*
Спину гріє хлопчик Гриць.
Перележав, перегрів!
Горе Грицю – підгорів.

Василь Струтинський

186. Спиши текст. Підкресли іменники середнього роду.

Передвечірнє сонце золотить і сніп, і рушник, і поле. Вітер колише золотистий лан колосся. Колоски мовчки вклоняються людям. Люди вийшли в поле у вишиваних сорочках і перший сніп прибрали найкращим у селі рушником. Сонце таке веселе.

187. I. Прочитай прислів'я та приказки. Поясни, як ти їх розумієш.

1. Вола в'яжуть мотуззям, а людину словом. 2. Обличчя лестиве, а нутро мстиве. 3. Найкраща відповідь дурню – мовчання. 4. Яке коріння, таке й насіння. 5. Маленька праця краща за велике безділля.

II. Спиши. Підкресли іменники середнього роду.

*Долілиць – обличчям до землі.

Правопис іменників середнього роду в орудному відмінку

188. Прочитай подані словосполучення російською та українською мовами. Визнач відмінки іменників. Порівняй закінчення іменників.

счастье – счастьем
лечение – лечением
здоровье – здоровьем

щастя – щастям
лікування – лікуванням
здоров'я – здоров'ям

189. I. Прочитай прислів'я та поясни, як ти його розумієш.

Щастя з нещастям на одних санях роз'їжджають.

II. У якому відмінку вжито іменники?

190. Прочитай вірш. Знайди іменники, визнач їх рід. Запиши іменники середнього роду в називному й орудному відмінках.

Посадить надумав заєць
Моркву і капусту,
Щоб не густо, щоб не пусто
Виросла капуста.
З грядки заєць викидав
Камні і коріння,
Бо коріння і каміння
Виглушать насіння.

Михайло Стельмах

191. Спиши словосполучення, уживаючи іменники в дужках у потрібній формі.

Дівчинка з русявим (волосся), милуватися (сузір'я), жінка з красивим (обличчя), дорога з чистим (узбіччя), спостерігати за (полум'я), погодитися з (лікування), засіяти (насіння), стежити за (здоров'я), в'язати (мотуз-зя), розлогим (гілля), дерево з (коріння).

192. I. Запиши подані іменники в орудному відмінку однини.

Зразок. Завдання – завданням.

Читання, малювання, перемир'я, щастя, колосся, зілля, роздоріжжя, узлісся, листя, обличчя, подвір'я, взуття, дозвілля, пір'я, бадилля, вугілля, полум'я, цвітіння, враження, прислів'я, життя, узгір'я.

II. З двома словами (на вибір) склади речення.

32 Відмінювання іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника *мати*

193. I. Розгляньте таблицю. Простежте, які закінчення мають іменники. Зверніть увагу на чергування голосних звуків. У яких відмінках воно відбувається?

Відмі-нок	Питання	Відмінкові форми			
Н.	<i>хто? що?</i>	сіль	радість	любов	мати, матір
Р.	<i>кого? чого?</i>	солі	радості	любові	матері
Д.	<i>кому? чому?</i>	солі	радості	любові	матері
Зн.	<i>кого? що?</i>	сіль	радість	любов	матір
Ор.	<i>ким? чим?</i>	сілля	радістю	любов'ю	матір'ю
М.	<i>(на/у) кому? чому?</i>	(у) солі	(у) радості	(у) любові	(у) матері
Кл.	—	соле	радосте	любове	мати

II. У якому відмінку в іменниках подовжується приголосний звук? Чи відбувається подовження звуків у цьому відмінку, якщо основа слова закінчується двома приголосними звуками в називному відмінку?

194. I. Прочитай і поясни, як ти розумієш народну мудрість.

- 1. Не хвались мудрий мудрістю, а сильний силою.
- 2. Дорожи честю змолоду.

II. У якому відмінку вжито іменники в прислів'ях?

195. Спиши текст. Знайди іменники жіночого роду з нульовим закінченням, що стоять в орудному відмінку однини. Підкресли їх.

З усіх плодових дерев найбільше в Україні люблять вишні. Для українців вишня – це рідна домівка. Її з радістю висаджують поруч із великою святинею народу – криницею. Весною зачаровує вишня білістю своїх пелюсток, а влітку – зеленню й блискучістю смарагдового листя, яскравістю червоних плодів.

196. Прочитай і запиши словосполучення, розкриваючи дужки та змінюючи слова. Що відбувається в коренях цих слів?

Не відчувати (радість), грітися біля (піч), фарби (осінь), просити (сіль), чекати (ніч), побачити в (матір).

197. Прочитай і відгадай загадку. Запиши слово-відгадку в називному й родовому відмінках.

Ясне сонечко виходить –
Слід у слід за мною ходить.
Я іду – вона іде,
Сонце зникне – пропаде.

198. Знайди в кожній групі слів «зайве» слово.

1. Навчання, пам'ять, розповідь.
2. Скромність, наполегливість, доброта.

199. З поданих слів випиши слова-синоніми. Запиши їх у родовому відмінку.

Сміливість, злість, радість, мужність, чесність, хоробрість, відважність, щедрість, працьовитість, рішучість.

200. Прочитай і відгадай загадку, спиши її. Запиши слово-відгадку в називному й родовому відмінках.

Прийшла дівчина до хати,
Узялась хазяйнувати:
Вправно скриню відімкнула,
В жовту свитку ліс вдягнула.

Правопис іменників жіночого роду з нульовим закінченням та іменника *мати* в орудному відмінку

201. Прочитай словосполучення російською й українською мовами. Порівняй вимову приголосних перед закінченням.

<i>російською</i>	<i>українською</i>
рассказывать с радостью гордостью	розповідати з радістю гордістю
говорить с матерью любовью	говорити з матір'ю любов'ю

202. Запиши іменники у формі орудного відмінка однини.

Мазь, подорож, радість, розкіш, паморозь, бандероль, молодість, туш, щирість, височінь, мить, повінь, пам'ять, кров.

В іменниках жіночого роду на приголосний в орудному відмінку однини кінцевий звук основи продовжується: *піччю, подорожжю*. Якщо іменник закінчується на два приголосних звуки, то продовження не відбувається: *молодістю, старістю*. На письмі після букви *р* перед закінченням *-ю* та у слові *матір'ю* ставиться **апостроф**.

203. Спиши прислів'я та приказки, розкриваючи дужки.

1. Словами за горами, а ділом за (піч). 2. (Наполегливість) гору можна розрубати. 3. Краще вмерти із (честь), ніж жити в ганьбі. 4. Зло кінчається (прикрість), доброта – (радість).

204. Переклади й запиши слова українською мовою.

Гордостью, скатертью, медью, старостью, мудростью, бездорожьём, солью, памятью, хитростью.

205. Прочитай текст. Випиши іменники жіночого роду в орудному відмінку однини.

БАГІРА

Пантера була чорною, як сажа, але з плямами на хутрі. Плями вилискували, як намальовані. Багіра вирізнялася особливою хитрістю, як у шакала, сміливістю, як у дикого буйвола, нестримністю, як у пораненого слона.

Під лискучою шерстю шовковистого підборіддя пантери ховалася невелика лисина. Лише її улюбленець Мауглі знав, що то слід від нашийника (За *Редьярдом Кіплінгом*).

206. Спиши прислів'я та приказки, розкриваючи дужки.

1. Не змагайся з вітром, не женись за (тінь).
2. Під (скромність) золото криється.
3. За (лінь) йде хвороба.
4. Батьком – (матір) не хвались, а хвались своєю (честь).

34 Відмінювання іменників – назв маленьких істот та іменників типу *ім'я*

207. І. Розгляньте таблицю. Простежте, які закінчення мають іменники. Які слова означають назви маленьких істот? Зверніть увагу, що в деяких відмінках з'явилися суфікси.

Відмінок	Питання	Відмінкові форми		
Н.	хто? що?	курч-а	ягн-я	ім'-я
Р.	кого? чого?	курч-ат-и	ягн-ят-и	ім-ен-і
Д.	кому? чому?	курч-ат-і	ягн-ят-і	ім-ен-і
Зн.	кого? що?	курч-а	ягн-я	ім'-я
Ор.	ким? чим?	курч-ам	ягн-ям	ім'-ям
М.	(на/по) кому? чому?	(на) курч-ат-і	(на) ягн-ят-і	(по) ім-ен-і
Кл.	–	курч-а	ягн-я	ім'-я

ІІ. У яких відмінках іменники мають закінчення *-і*? У яких відмінках у словах з'являються суфікси?

Суфікс *-ен-* з'являється при відмінюванні іменників *ім'я, плем'я*.

208. Прочитай подані слова. Що вони означають? Яке зі слів є відгадкою до загадки?

Кошеня, гусеня, ведмежа, каченя, зайченя, ягня.

По лужку та полонині*
Все мандрує в кожушині.
Навіть влітку одяганку
Не лиша воно на ґанку.

Леся Вознюк

209. Прочитай. Знайди іменники, що означають назви маленьких істот, запиши їх у формі називного, родового та давального відмінків.

Невеличка в нас сім'я:
Мама, тато, Петрик, я,
Є дідусь і є бабуся,
Песик Гавчик, кицька Муся,
Порося, і ягня,
І теля, і курча.
От і вся наша сім'я.

Варвара Гринько

Розвиток мовлення

210. I. Розгляньте малюнок.

II. Придумайте розповідь на тему «Дружна сім'я» про звірів і птахів, які живуть на селянському обійсті. Для цього використайте подані слова й словосполучення.

Квочка, півень, курчата, курча, зелена трава, клювати просо, бігати, кошеня, тривога, войовничий, обороняти.

---

*Полоніна – безліса ділянка Карпат, що використовується для пасовиська; галявина.

211. Прочитай вірш, спиши. Знайди спільнокореневі слова. У якому слові при відмінюванні з'явиться суфікс **-ят-**? Підкресли це слово.

Збудував кріт хатку,
В хатці все в порядку.
В гості того ж дня
Він покликав зайченя.

Зайченятко сіре
Ахає, не вірить.
– Скільки вікон, скільки рам.
Та невже зробив ти сам?

Каже кріт: – Не сам-таки,
Бо були помічники.
Хто? Спішиш дізнатись?
Це бажання й праця.

Вадим Крищенко

212. І. Склади зі слів словосполучення, запиши їх.

Коза, з, козеня; називати, лагідним, ім'я; дати команду, цуценя; кликати, каченя; налити молока, кошеня; бігати, біля, порося; насипати, зернят, для, курча; мед, для, ведмежа; нірка, лисеня; орел, з, орля.

ІІ. Познач в іменниках закінчення, у дужках скорочено запиши відмінок.

213. Прочитай віршики. Знайди іменники, ужиті в кличному відмінку.

1. Ой, качечко, не йди на пісочок із води,
Щоб лисичка не піймала,
Каченяток не забрала,
Ой, на берег не йди!

Олександр Олесь

2. – Де ти, білочко, живеш?
Що ти, білочко, гризеш?
– У зеленому ліску,
У дуплі, у соснячку.

Ганна Демченко

Ти, корівонько, чому
Все говориш «му» та «му»?
Певно, їсти хочеш, Лиско?
На лужок піди, він близько.
Та гляди, не забувай:
Молочка, корівко, дай!

Марія Познанська

214. Напиши листа своїй бабусі. На початку звернися до бабусі. Потім запитай, як вона себе почуває, коли приїде до тебе в гості, чим вона займається. А далі розкажи про себе. Закінчи лист словами прощання, побажання і підписом.

215. Прочитай, які смс-повідомлення написали бабусі онуки. Що б ти порадив їм виправити?

1. Дорога бабусю! Вітаю тебе з Днем народження. Бажаю здоров'я. Дуже скучила за тобою. Чекаю. Оля.

2. Бабусю! Вітаю! Бажаю усього! Цілую. Чекаю в гості. Приїжджай. Твій онук Данило.

216. Напиши своїй бабусі смс-повідомлення. Пиши стисло, однак не забувай звертатися до бабусі ласкаво, використовуй слова *рідненька, люба*.

217. Вивчи побажання й запиши його з пам'яті. Підкресли звертання.

Рідна мамо, рідний тату!
Я вітаю вас зі святом.
Я люблю вас щиро-щиро!
Вам бажаю щастя й миру.

Віктор Каюк

218. Спиши, вставляючи замість крапок закінчення іменників у кличному відмінку.

1. Мамусеньк..., голубоньк...,
Ти ж моя єдина!
Я до тебе все тулюся,
Мов мала дитина.

Катерина Перелісна

2. Іди, іди, дощик...,
Зварю тобі борщику
В полив'янім горщику.
Іди, іди, дощик...,
Цебром, відром, дійницею
Над нашою пашницею.

36 Відмінювання іменників у множині. Правопис іменників у називному та знахідному відмінках множини

219. Прочитайте слова російською й українською мовами. Якого роду ці іменники? У якому відмінку їх ужито? Які мають закінчення?

1. Журналы – журнали, сёстры – сестри.
2. Лебеди – лебеді, вишни – вишні.
3. Друзья – друзі, края – краї.
4. Пейзажи – пейзажі, груши – груші, мячи – м'ячі, плащи – плащі, мудрецы – мудреці.

220. I. Прочитай слова. Якою мовою вони записані? Прочитай слова так, щоб вони звучали українською мовою.

Подруги, книжки, дороги, люди, чашки, собаки, мухи, пироги.

II. Склади речення з двома словами (на вибір).

В українській мові в іменниках чоловічого й жіночого роду в називному й знахідному відмінках множини (у назвах неістот) після *г, к, х* вимовляй і пиши закінчення *-и*.

221. Спиши вірш. Знайди іменники у множині, виділи закінчення.

Навесні мала вербичка
Одягнула рукавички.
Ще стоять холодні ночі –
Застудитися не хоче.

Георгій Хомич

Чому так кажуть

За тридев'ять земель – дуже далеко.

Цей вислів часто трапляється в народних казках. Його походження стосується того часу, коли, крім десяткової системи лічення, існувала й дев'ятерична, в основі якої лежала цифра дев'ять.

222. Прочитай іменники. Запиши їх у формі називного відмінка множини.

Подорож, стілець, читач, листоноша, гараж, олівець, вулиця, вуж, річ, ткач, круча, миша, площа, товариш, крамниця, кущ, ніж, хрущ.

В українській мові в називному й знахідному відмінках множини (у назвах неістот) після *ж, ч, ш, ц* вимовляй і пиши *-и*.

223. І. Спиши, розкриваючи дужки. У якому відмінку ти вживатимеш іменники?

Професійні (водій), зелені (гай), маленькі (соловей), українські (музей), солодкі (напій), отруйні (змія), марні (надія), славні (герой), високі (урожай), наші (звичай), корисні (бактерія), цікаві (ідея), солодкі (мрія), карпатські (плай*).

II. Познач закінчення іменників.

224. І. Прочитай скоромовку. Випиши іменники в множині, познач у них закінчення.

Пішли рясні дощі.
Ловилися лящі.
А хлопці – мов хлющі**:
Забули про плащі.
Та що їм ті дощі,
Коли такі лящі.

Варвара Гринько

II. Навчися швидко промовляти скоромовку.

225. І. Прочитай і відгадай загадку.

Відгадай, хто цей мастак,
Що відлічує (година),
І (секунда), і (хвилина),
Та ще й цокає: тік-так.
Завше він на самотині:
На руці чи на стіні.

Ганна Зралко

II. Спиши, розкриваючи дужки й ставлячи іменники у формі знахідного відмінка множини. Виділи в іменниках закінчення.

*Плай – стежка в горах.

**Мов хлющі – наскрізь мокрі.

Правопис іменників у родовому відмінку множини

226. Прочитай текст. Знайди іменники, ужиті в множині, визнач їх відмінок.

Неначе густим молоком облиті фруктові дерева. Ось виструнчились у весняному святковому вбранні вишні, сливи, черешні, груші. І очей від них не одведеш!

Радість для невтомних трудівниць – бджіл. Вони неквапно збирають нектар.

А на землі – сила-силенна вже справжніх весняних квітів. Недаремно цей місяць зветься квітень.

В українській мові, як і в російській, іменники чоловічого й жіночого роду на **-а(-я)** та іменники середнього роду на **-о, -е, -я** в родовому відмінку найчастіше мають нульове закінчення. Наприклад: *смерек, земель, озер, відер, запрошень*. Але є слова, які мають закінчення **-ів, -ей**: *морів, очей*.

Іменники чоловічого роду з нульовим закінченням у родовому відмінку множини найчастіше мають закінчення **-ів, -їв**: *школярів, товаришів, гаїв*. Але: *коней, гостей*.

У словах з подовженими приголосними звуками в родовому відмінку **подовження немає**: *завдань, облич*.

227. Постав іменники в родовому відмінку множини. Виділи закінчення.

Зразок. Липи – лип.

Яблуні, озера, хлопці, змагання, тополі, імена, колеса, гроші, телята, читачі, столи, знання, учителі.

228. Утвори словосполучення. У формі якого відмінка ти вживаєш іменники?

Налити (ліки), спробувати стиглих (черешні), жменька червоних (вишні), компот без (сливи), полк (солдати),

насушити солодких (груші), посадити біля старих (яблуні), прибрати з (очі), недоспати (ніч), проїхати без (речі), прилетіти з теплих (краї), п'ять (дерева), сім (оповідання).

229. І. Прочитай і запиши словосполучення, розкриваючи дужки та змінюючи слова. Виділи закінчення.

Літо без холодних (дощ), ключ від (двері), біля великих (вікна), шкірки від (апельсини), квіти біля нових (зупинки), зібрати відро (яблука), назбирати кошик солодких (полуниці), дев'ять (завдання).

ІІ. Яке слово вживається тільки у формі множини? Підкресли його.

38 Правопис іменників у місцевому відмінку множини

230. Прочитай словосполучення російською й українською мовами. Визнач, у якому відмінку стоять іменники. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах.

лесам	лісах
туман стелився по полям	туман слався по полях
горам	горах

231. Прочитай вірш, спиши, визнач відмінок іменників.

Облітають квіти, обриває вітер
Пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
Осінь жовтокоса на баскім* коні.

Володимир Сосюра

У місцевому відмінку множини іменники мають закінчення **-ах (-ях)**: на *дорогах*, по *вікнах*, на *лініях*.

*Баскій – дуже швидкий, прудкий, жвавий.

232. Спиши, в іменниках замість крапок дописуючи закінчення.

– Ой чого ти, жайворонку,
Рано з вирію вилетів?
Ще по гор.. сніженьки лежать,
По долин.. криженьки стоять.

Уляна Кравченко

233. І. Впиши в речення замість крапок потрібні іменники в множині. Яке із цих речень є прислів'ям? Доведи.

1. Туристи мандрують по ... . 2. У лісі по ... плигала білочка. 3. Оsla пізнають по вухах, вола по рогах, а нерозумного по ... .

ІІ. Підкресли іменники, ужиті у формі місцевого відмінка.

234. І. Прочитай вірш. Знайди іменники.

Їде Весна, їде красна
На плужечку, на борінці*
По лугах, степах, по нивці,
Де проклала борозенку...

Дніпрова Чайка

ІІ. Спиши. У дужках поруч з іменниками запиши їх рід, число й відмінок.

*Борона́ – знаряддя для обробки ґрунту.

Узагальнення вивченого про іменник

235. Прочитай вірш. Знайди іменники, визнач і запиши скорочено в дужках рід і відмінок.

Сама собою річка ця тече,
Маленька річечка, вузенька, як долоня.
Ця річечка Дніпра тихенька, синя доня,
Маленька донечка без імені іще.
Вона тече в горбоді в нас під кленом,
І наша хата пахне їй борщем.
Цвіте над нею небо здоровенне
Солодкими хмаринками з дощем.
Ця річечка тече для клена і для мене,
Її тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю в горбоді в нас під кленом,
Як тата й маму і як мед, люблю.

Микола Вінграновський

236. Спиши, розкриваючи дужки. Постав іменники в потрібній відмінковій формі.

1. Купити в (аптека, кулінарія, магазин, буфет, книгарня, супермаркет, універмаг, кав'ярня). 2. Зайти до (аптека, кулінарія, магазин, буфет, книгарня, супермаркет, універмаг, кав'ярня). 3. Поруч з (аптека, кулінарія, магазин, буфет, книгарня, супермаркет, універмаг, кав'ярня).

237. Прочитай речення. Спиши, в іменниках замість крапок постав потрібне закінчення.

1. Бабуся нагодувала онуків смачним борщ.. . 2. Від хитрої лисиці зайчик знайшов схованку під кущ.. . 3. Обережно користуйтеся нож.. . 4. Усе подвір'я заросло спориш.. .

238. І. Постав іменники у формі кличного відмінка.

Юля, Марія, Галина, Любов, Микола, Ігор, Григорій, Віталій, лікар, батько, товариш, друг, пан.

ІІ. З двома іменниками (на вибір) склади речення.

239. І. Випиши іменники із закінченнями **-у, -і** у дві колонки: у першу – у формі родового відмінка однини, у другу – у формі називного відмінка множини.

ЯКА СТЕЖКА НАЙКРАЩА?

Засперечалися дітки, яка стежка найкраща.

- До крамнички, бо там є цукерки.
- Ні, до школи, бо там є дітки.
- Ні, до річки, бо там можна скупатися.
- Ні, у садок, бо там є груші, яблука.
- Ні-і, у поле, бо там просторо...

Аж тут приспіла мама. Дітки й питають, яка стежка найкраща.

– Додому, дітки. До рідної хати (За Дмитром Чередниченком).

ІІ. Поміркуй, чому мама так відповіла.

240. І. Прочитай вірш. Знайди іменники, визнач їх рід, число й відмінок. Знайди у вірші звертання.

СОЛОВЕЙКО

– Як тебе звати,
Пташко маленька?
Звідки, скажи, прилетіла?
Де твоя хата,
Де твоя ненька,
Чи не стомилися крила?
– З краю далекого,
Дітки, летіла
Та й на калині
Сіла – спочила.

На Україні хатоньку маю,
Рідної пісні
Вам заспіваю.

Леся Силенко

II. Поміркуй, яка основна думка вірша. Перекажи зміст вірша від імені пташечки.

Чому так кажуть

Прометейв вогонь – незгасне прагнення до здійснення високої, благородної мети.

У грецькій міфології Прометей – титан, який викрав з неба вогонь і передав його людям. Він навчив їх користуватися вогнем, різних ремесел і мистецтв, читати й писати. Це підірвало віру людей у могутність богів, і розгніваний Зевс наказав прикути Прометея до скелі. Щодня прилітав орел і завдавав йому мук.

Через багато років могутній Геракл звільнив страждальця. Вислів *прометейв вогонь* характеризує дух благородства, мужності й таланту.

40 Прикметник (Имя прилагательное)

241. Прочитай і відгадай загадки. Які слова тобі допомогли? На які ознаки предмета вони вказують?

1. Трох-торох, трох-торох,
з неба сиплеться горох:
не солодкий та смачний,
а холодний, льодяний.
2. Різні скельця є у мене:
червоне, жовте і зелене.
Можу ними я сказати:
«Йти», «стояти», «зачекати».

Леся Вознюк

242. I. Прочитай текст. Добери заголовок. Спиши, підкресли слова, що називають ознаки предметів.

Помахала осінь останнім жовтим листям і попрощалася з нами. Не видно привітного сонця. Важкі хмари табунами ходять, синє небо застилають. Прохолодно.

Затулив глибоку нірку борсук і спить. І ведмідь-волохань спить. А маленька білочка по гілках стрибає. Є в неї грибки і ліщинові горішки. Весело барабанить гостроносий дятлик по сосні. Тверді горішки роздовбує.

Дихнув мороз, пробіг на срібних ковзанах річкою. Прийшла сніжна зимонька.

II. У прямому чи переносному значенні вжито прикметник у словосполученні *привітне сонце*? Добери до прикметника синонім.

III. Добери антоніми до прикметників *важкі (хмари)*, *тверді (шишки)*.

IV. Розбери за будовою слова *сніжна*, *маленька*, *привітне*, *ліщинові*.

В українській мові прикметники пов'язані з іменниками й уживаються в тому самому роді, числі та відмінку, що й іменники.

243. I. Спиши, встав замість крапок прикметники, добираючи їх з довідки.

За ... пагорбами ... килимом лежить ... левада*. По ній поросли ... верби. Біжить струмок, а над ним пишається ... кетягами ... ягід калина. Похилилася над тим струмком калина, мов уклонилося йому за ..., ... воду.

Довідка. Чисту, прозору, червоних, розкішними, високі, широка, зеленим, невисокими.

II. У якому відмінку вжито прикметники в останньому реченні?

III. Розбери за будовою прикметник *невисокими*.

IV. Підкресли слово, ужите в переносному значенні.

*Левада – листяний ліс у заплаві річки.

244. Добери до кожного іменника такі прикметники, які б характеризували предмет з різних боків.

Диня (за розміром, кольором, смаком). Площа (за часом існування, розміром, місцем розташування). Паляниця (за назвою зернової культури, за розміром, якістю випікання).

245. Прочитай і відгадай загадки. Запиши загадки та відгадки, підкресли прикметники.

1. У погожу літню днину
Він – на варті біля тину,
Круглолиций та пригожий,
І до сонця дуже схожий.
2. Хвіст куценський, довгі вуха,
Має в шафі два кожухи.
Влітку одягає сірий,
Ну а взимку – теплий білий.

Леся Вознюк

41 Узгодження прикметників з іменниками

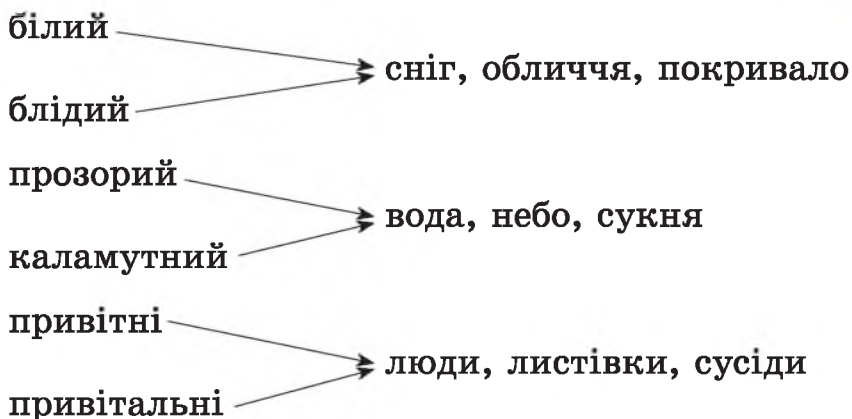
246. Спиши, розкриваючи дужки. Визнач, у якому відмінку потрібно вжити прикметники. Виділи в прикметниках закінчення.

1. (Червоне) листя тихо падало в (осінній) гаю. 2. На (жовтий), в підпалинах кущі сидить ворона в (чорний) плащі і на озимі наклика дощі (*Іван Низовий*). 3. Святе для нас почуття батьківщини неодмінно асоціюється з (мамина) піснею (*Вадим Скуратівський*).

247. І. Утвори словосполучення. Познач закінчення. Чи завжди можна поєднати прикметники з іменниками?

коричневий —————> костюм, сукня, очі
карі —————>

II. Які прикметники є синонімами, а які – антонімами?

248. I. Спиши, вставляючи замість крапок закінчення прикметників.

1. У далину на останніх крижинах відпливала березнев.. пора. 2. Сонячн.. зайчики застрибали по листочках дерев, доріжках старого парку. 3. Лісов.. прохолода розливається свіжістю, **настояною** на травах, і від того така **п'янка**. 4. Славен наш Київ золотоголав.. мужністю, честю, красою.

II. Зроби звуко-буквений розбір виділених слів.

249. I. Прочитай і відгадай загадки Лесі Вознюк.

1. Він беззубий, а кусає,
Він безрукий, а хапає,
Ще й причепиться міцненько
До штанців і до суконьки.
2. Сам жовтенький, соковитий
Достигає серед літа.
Він у джемі і варенні
І солодкий, і приємний.

II. Знайди в тексті загадок прикметники. Добери до них спільнокореневі слова, запиши їх, познач корінь. Поміркуй, як утворилися прикметники в першій загадці.

250. І. Зміни словосполучення за зразком. Познач суфікси прикметників.

Зразок. Майдан у місті – міський майдан.

Серветка з паперу, пам'ятник з граніту, східці з каменю, мудрість народу, спів хору, варення з вишень, каша з гречки, сік з апельсина, сукня із шовку, хліб із пшениці, ложка з дерева, сережки із золота, ваза зі скла.

ІІ. Поясни правопис виділеного слова. Склади речення з одним зі словосполучень.

251. Прочитай. Запиши речення, використовуючи з дужок найбільш влучні слова, ставлячи їх у потрібній формі.

1. Бабуся приготувала салат із (зелений, свіжий, молодий, заморожений, консервований) капусти. 2. У (морозне, весняне, вологе, прозоре) повітрі розносилися пахощі акації. 3. На сніданок мама подала сік із (зелений, соковитий, спілий, смачний) апельсина. 4. Цього року я мрію відпочивати на березі (Чорне, Азовське, Середземне, Червоне, Балтійське) моря.

Творення прикметників

252. І. Спиши текст. Знайди в ньому прикметники, визнач, у якому роді, числі й відмінку вони стоять, виділи закінчення.

Чотири тисячі років тому людина почала вживати моркву. Але тоді морква була з тоненьким жорстким корінцем. Наші далекі предки помітили: якщо жувати моркву, то зуби стають білими й красивими. Пахуче насіння помандрувало в кишенях, торбинах, вузликах від берегів Середземного моря на землю Київської Русі. Набираючися сили від землі й сонця, морква стала солодкою й червоною. Усі полюбили цю дивовижну рослину. Той, хто вживає моркву, менше хворіє, краще бачить, має красиву шкіру й гарне волосся.

II. Запитай у свого однокласника, що нового він дізнався з тексту. Склади загадку-опис про моркву або будь-який овоч чи фрукт. Загадай її своїм друзям.

253. Від іменників, що в дужках, утвори прикметники й запиши словосполучення.

(Київ) метро, (Херсон) вулиці, (Крим) узбережжя, (Харків) площа, (Миколаїв) новобудови, (Черкаси) школярі, (Суми) поштамт*, (Вінниця) завод, (Донецьк) стадіон.

В українській мові суфікси прикметників **-ськ-, -зьк-, -цьк-** завжди пишуться з м'яким знаком.

Розвиток мовлення

254. Складіть художній опис однієї із зображених пташок за такою послідовністю: Це... Вона (він) така (такий)... У неї (нього) є... Вона (він) може... Мені подобається, що...

255. I. Добери до кожного іменника можливі прикметники.

Груша, кавун, лимон, яблуко.

Д о в і д ка. Великий, жовтий, солодкий, спілий, червонобокий, пахучий, ароматний, кислий, соковитий, круглий, ранній, важкий, червоний.

II. Склади з одним із словосполучень питальне речення.

*Поштамт – головна пошта.

256. Відгадай загадки Лесі Вознюк, спиши одну з них. Визнач рід і число прикметників.

1. І поживне, і смачне,
Біле, пінне, запашне.
Залюбки малята п'ють,
Здоровенькими ростуть.
2. До дітей на кожне свято
Просять в гості завітати,
Бо солодкий і смачний.
Здогадались, хто такий?

43 Відмінювання прикметників чоловічого та середнього роду в однині

257. І. Прочитай, зверни увагу на закінчення прикметників. Зроби висновок.

	кіт	<i>який?</i>	лагідний	домашній
Н.	кошеня	<i>яке?</i>	лагідне	домашнє
Р.	кота кошеняти	<i>якого?</i>	лагідного	домашнього
Д.	коту кошеняті	<i>якому?</i>	лагідному	домашньому
Зн.	кота кошеня	<i>якого?</i> <i>яке?</i>	лагідного лагідне	домашнього домашнє
Ор.	котом кошеням	<i>яким?</i>	лагідним	домашнім
М.	(на) коту (на) кошеняті	<i>якому?</i> <i>якім?</i>	лагідному (-ім)	домашньому (-ім)
Кл.	коте кошеня		лагідний лагідне	домашній домашнє

ІІ. Поясни вживання м'якого знака в родовому, давальному й місцевому відмінках.

258. I. Прочитай і відгадай загадку.

Хитрий, хижий і смугастий,
Пазуристий та зубастий.
Сам він родом із тайги,
Здогадались, хто такий?

II. Знайди в загадці прикметники. Провідміняй їх.

Розвиток мовлення

259. Прочитай текст. Склади план опису кошеняти, а потім за планом – короткий опис. Використовуй прикметники.

У мене є чудове кошеня. Ми знайшли його біля школи. Мама дозволила взяти кошенятко додому. У нього гострі вушка, білі зубки, м'якеньке сіре хутро. Мурчик дуже розумний і слухняний. Він уміє високо стрибати, перекидатися через голову і грати з м'ячиком. Кошенятко полюбить молочко. Я дуже люблю свого Мурчика.

260. Спиши текст, підкресли прикметники. Визнач, у якому відмінку вони стоять.

Одного грозового літа грім ударив у біле серце тополі. Він не розбив її, а лише відчахнув величезну гілляку. Блискавка пробігла могутнім стовбуром і шугонула в землю. З того часу з-під коріння забило співуче джерело. На тому місці люди обладнали криницю (Іван Цюпа).

261. Прочитай і відгадай загадку Лесі Вознюк. Випиши словосполучення іменників з прикметниками. Провідміняй одне зі словосполучень.

Із перлин* разочок,
Зелений листочок.
Аромат духмяний
Тішить ліс весняний.

*Перлі́на – жемчужина.

Відмінювання прикметників жіночого роду. Родовий відмінок

262. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах. Зроби висновок.

сегодняшней
тёплой
горячей

воды

сьогоднішньої
теплої
гарячої

води

263. I. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Визнач, у якому відмінку вжито прикметники.

Наші предки дуже шанували воду. Вважалося велик.. гріхом кинути в річку чи озеро сміття, каміння. Без свіж.. джерельн.. води люди не уявляли свого життя. Вода має велик.. цілющ.. силу. З деякими хворобами важко боротися без лікувальн.. мінеральн.. води.

II. Розпитай у своїх друзів, про які властивості води вони знають.

264. I. Постав словосполучення в родовому відмінку однини. Поясни правопис м'якого знака.

Життя хлібина, пшенична паляниця, рання весна, пізня осінь, вечірня зоря, ранкова прогулянка.

II. Які слова є синонімами, а які – антонімами? З двома словосполученнями (на вибір) склади спонукальне речення.

265. I. Об'єднайтеся у три команди.

II. Розгляньте малюнок. Опишіть фрукти та овочі. Перша команда – фрукти. Друга команда – овочі. Третя команда – соняшник. Доведіть корисність їх вживання.

III. Поміркуйте, як розповісти, без якої фарби художник не зміг би намалювати фрукти й овочі. У якому відмінку слід вживати прикметники?

266. I. Спиши текст. Визнач, у якому відмінку вжито прикметники.

У Сицилії розташоване «найпустіше» на планеті озеро. Там немає навіть маленької тваринки чи рибинки. В озері дуже багато сірчаної кислоти. Ця кислота потрапляє в озеро з підземного джерела.

II. Звернися до бібліотеки. Підготуй повідомлення про будь-яке озеро України.

45 Давальний і місцевий відмінки

267. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй закінчення прикметників у російській та українській мовах. Зроби висновок.

дружной

дружній

семье

сім'ї

большой

великій

268. I. Постав словосполучення в давальному відмінку однини.

Перша вчителька, дитяча лікарка, менша сестричка, люба матуся, привітна однокласниця.

II. З двома словосполученнями склади розповідні речення.

269. I. Доповни розповідь 2–3 реченнями про те, як товаришували два деревця.

Горобина і ялинка стояли поруч. Зовсім близьенько одна біля одної. І тому вони часто перешіптувалися між собою. На стрункій зеленій ялинці росли хвоїнки і шишки, а на маленькій горобині – листя і грона жовто-гарячих плодів.

II. Визнач прикметники, вжиті у формі місцевого відмінка.

270. I. Утвори нове слово.

Візьми: префікс від слова **безшумний** + корінь від слова **ціна** + суфікс і закінчення від слова **рідний**.

II. З утвореним словом склади питальне та розповідне речення.

Розвиток мовлення

271. Розгляньте малюнок. Побудуйте діалог між бджілкою й метеликом, з якого стане зрозуміло, де вони встигли побувати. Використовуйте слова з довідки.

Довідка. Смачна груша, солодка диня, соковита слива, запашна м'ята, жовта кульбабка, червона морква, кучерява петрушка.

272. I. Спиши текст, розкриваючи дужки. Поясни правопис прикметників.

У РОЗПАЛІ САДЖАННЯ ДЕРЕВ

У цій (радісна) і (корисна) справі діти не поступаються перед дорослими. Обережно, щоб не пошкодити коріння, викопують і переносять поснулі деревця в нові місця. Навесні прокинеться (маленький) деревце – почне рости. І кожний з дітей, хто посадив і виростив деревце, поставив собі за життя (чудова) (зелена) пам'ятник на вікі (За Віталієм Біанкі).

II. Відвідай бібліотеку й дізнайся з книжок, скільки років живуть різні дерева. Підготуй повідомлення до уроку.

Орудний відмінок

273. Прочитай словосполучення. Визнач відмінок прикметників. Порівняй їхні закінчення в російській та українській мовах. Зроби висновок.

родниковою
холодною
горячею

водой

джерельною
холодною
гарячою

водою

274. I. Запиши словосполучення у формі орудного відмінка. Познач закінчення.

Хоробра дівчина, лагідна матуся, красива жінка, гарна сестра, люба бабуся.

II. Склади короткий текст про свою родину, у якому використай подані словосполучення.

275. I. Спиши текст, розкриваючи дужки. Поясни правопис прикметників.

Стародавні греки замість мила користувалися (звичайна) глиною. Вони викопували в (глинистий) ґрунті

канави й заливали (чиста) водою. Туди складали білизну й топтали її ногами. Глина очищала річчю від плям. Потім білизну ополіскували й розстеляли на (морський) березі сушити на сонці.

II. Розкажи, які прилади допомагають сучасній жінці доглядати за чистотою білизни.

276. Утвори й запиши словосполучення. Познач закінчення прикметників.

Іти, широка, дорога; пишатися, рідна, сестра; товаришувати, із, сусідська, дівчинка; ласувати, солодка, диня; хліб, із, тверда, шкоринка; вставати, з, вранішня, зоря.

277. I. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Поясни, у якому відмінку їх ужито.

Смачн.. березов.. сік! Та ще коли одразу з-під берези візьмеш банячок* чи яку іншу посудину з чист.. прохолодн.. водою. А вона солодко пахне жив.. деревиною, глибінню землі. Береш і п'єш з насолодою, повільно, аби не зронити бодай краплинки. П'єш, ніби вбираєш у себе весну.

Смачн.. березов.. сік і цілющ.. (Сергій Носань).

II. Запитай у своїх товаришів, що вони знають про корисність соків, зокрема березового.

278. I. Прочитай текст. Підкресли словосполучення іменників жіночого роду з прикметниками. Познач закінчення. Визнач відмінок.

Орхідею привезли до Англії з вологих тропічних лісів Південної Америки. Квітка зачаровувала любителів рослин своєю надзвичайною красою й п'яним ароматом. Невдовзі вона стала найпопулярнішою квіткою. Для орхідей споруджували оранжереї.

II. Поцікався в подружки, які квіти вона любить.

*Банячок – чавунний горщик.

Відмінювання прикметників у множині

279. I. Зверніть увагу на відмінкові закінчення прикметників у множині.

квіти

Н.	<i>які?</i>	весняні	пахучі	кращі	свіжі
Р.	<i>яких?</i>	весняних	пахучих	кращих	свіжих
Д.	<i>яким?</i>	весняним	пахучим	кращим	свіжим
Зн.	<i>які?</i>	весняні	пахучі	кращі	свіжі
Ор.	<i>якими?</i>	весняними	пахучими	кращими	свіжими
М.	<i>яких?</i>	весняних	пахучих	кращих	свіжих
Кл.	—	весняні	пахучі	кращі	свіжі

II. У яких відмінках закінчення прикметників однакові?

В українській мові у прикметниках з основою на **ж, ч, ш, щ** буква **і** пишеться тільки в називному, знахідному й кличному відмінках множини. У всіх інших відмінках після **ж, ч, ш, щ** пишеться буква **и**.

280. Прочитай і відгадай загадку. Випиши словосполучення іменників з прикметниками. Провідміняй словосполучення.

Що за диво? На гіллі
Їжачки ростуть малі.
В них гостренькі колючки
Та зелені кожушки.

281. Прочитай текст. Додай до тексту 2–3 речення з описом каштана. Визнач число й відмінок прикметників.

У Києві зацвітають каштани. Пливають ніжні пахощі. Солодкі й терпкі. Немов настояні на якомусь зіллі. Ніжні пелюстки осипаються на незаметену бруківку. Цвітом каштанових свічок милуються в ці дні люди (За В. Голованівським).

282. І. Прочитай текст. Спиши, дописуючи закінчення прикметників. Поясни, у якому числі та відмінку їх ужито.

Енотера – дуже цікава рослина. Її високий стовбур укритий велик.. жовт.. квітами. Росте енотера на піщан.. місцях. Удень вона наполовину згортає свої ніжн.. квіти. А розкриває їх приблизно о десятій вечора. Хто бачив уночі лісов.. галявину, вкриту енотерою, ніколи не забуде того видовища. Начебто хтось порозсипав золот.. зірки. І так до ранку променіють вони спокійн.., холоднуват.. сяйвом (За Паолою Утевською).

ІІ. Поясни правопис виділених слів.

283. І. Прочитай загадку, вставляючи з довідки найбільш влучні прикметники. Відгадай її.

... щебетушки
мають ... капелюшки,
... лапки, ... щічки,
називаються ... .

Д о в і д к а. Жовтогруді, чорні, білі, сірі.

ІІ. Визнач число й відмінок прикметників.

ІІІ. Склади свою загадку або віршик про будь-яку пташечку.

284. Прочитай і відгадай загадку. Спиши її. У прикметниках визнач відмінок і число, познач закінчення.

Поміж листя оксамиту
Дозрівають серед літа,
Мов сережки, червоненькі,
Дрібні ягідки смачненькі.

Леся Вознюк

Узагальнення вивченого про прикметник

285. Прочитай текст. Знайди прикметники. Визнач їхні число й відмінок.

Весело влітку на Дніпрі. Уздовж квітучих берегів та зелених круч поважно пропливають величезні кораблі, мчать моторні човни. Яскраво виблискують білими вітрилами легенькі яхти. Кудись поспішають швидкісні катери та маленькі човники. Весело влітку на Дніпрі!

Суфікси **-еньк-, -есеньк-** надають прикметникам значення здрібнілості, пестливості. Суфікси **-енн-, -езн-, -ющ-, -юч-** позначають збільшеність, згрубілість, часом з негативним забарвленням.

286. I. Прочитай. Спиши, додаючи потрібні закінчення.

Над лісом гаснуть останн.. зорі. Надходить пора переміщення фарб. Сині верховіття дерев на рожевому тлі неба розгойдують у собі то блакитн.., то сиз.., то зелен.. відтінки. На землі причаїлися невидим.. положлив.. тіні. Ледве чутно стріляє недоспіле пшеничн.. колосся.

II. Якими фарбами ти змалюєш небо за вікном?

287. Вивчи скоромовку. Запиши її з пам'яті. Підкресли прикметники.

Йшов журавлик на лужок,
Вбрався в жовтий козушок.
Кажуть бджілка і жучок:
– Дуже гарний козушок.

Леся Вознюк

288. I. Прочитай текст. Знайди сполучення іменників з прикметниками. Визнач їхні рід, число й відмінок.

На ще вогких пагорбах зацвіли наші перші весняні квіти – мати-й-мачуха. У неї квітки яскраво-жовті, ніби краплини вранішнього сонця. З-під торішнього

листя соромливо виставив свою фіолетову квітку волохатий сон. Щоб не боятися нічного холоду, він надів на себе волохату шубку (Олександр Копиленко).

II. Які ще весняні квіти ти знаєш? Опиши їх.

289. I. Прочитай тексти. Чим вони різняться між собою?

1. На (старезний) груші в (бабусин) садку жив (чорний) шпак. Він завжди був заклопотаний. З ранку до (пізній) вечора господарює. Їжу добуває для (маленький) пташенят. А що вже до співів охочий був. Не шпак, а (справжній) співак.

2. Птахи будують гнізда кожен по-своєму. Дятли влаштовують гнізда в дуплах. Пташенята повзають по (голий) дну. Синиця обов'язково нанесе (сухий) трави, м'яти. У щиглика гніздо заслане всередині (м'якенький) пір'ям.

II. Спиши перший текст, вставляючи прикметники, що в дужках, у потрібному відмінку. Визнач рід і відмінок прикметників.

Так говорити

правильно

наступного дня
картата тканина

неправильно

на слідуючий день
тканина в клітинку

Числівник (Числительное)

290. I. Прочитай вірш уголос.

Ярослав, Андрій, Петро
Подалися на Дніпро.
Відпочили, загоріли,
Навіть риби наловили.
Упіймав Андрій дві щуки –
Чималі, як в тата руки.

Ярослав приніс додому
От таких **чотири** соми.
А Петрові на гачок
Упіймавсь **один** ... бичок.
Хто дасть відповідь одразу:
Скільки рибок буде разом?

Ігор Січовик

II. На які питання відповідають виділені слова? Для чого вживають числівники в мовленні?

В українській мові слова, які означають кількість предметів або їх порядок при лічбі, називаються **числівниками** (числительными).

Числівники відповідають на питання *скільки?* (*один, десять, сто*), *котрий?* (*перший, десятий, сотий*).

291. I. Прочитай текст мовчки.

ДНІПРО

Дніпро – головна річка України, третя за площею водозбору в Європі. Довжина її – дві тисячі двісті вісімдесят п'ять кілометрів. Площа – п'ятсот три тисячі квадратних кілометрів. Довжина Дніпра в межах України одна тисяча двісті п'ять кілометрів (*Із журналу*).

II. Які числівники вжито в тексті? Постав до кожного питання. Назви букви та звуки в числівнику *п'ять*, поясни його правопис.

292. I. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Улітку один тиждень рік годує. 2. Хто два зайці гонить, той жодного не зловить. 3. Семеро одного не чекають. 4. Дощ у жнива – як п'яте колесо до воза.

II. Знайди в прислів'ях числівники. Постав до них питання.

III. Візьми в бібліотеці фразеологічний словник або збірку прислів'їв і приказок і випиши 3–4 вислови, до складу яких входять числівники.

293. І. Прочитай загадки і відгадай їх. Які числівники в них ужито?

1. Скільки було: баба, дві матері, дві дочки й одна онука? 2. Чи може дощ іти два дні поспіль? 3. Сімсот соколят на одній подушці сплять. 4. Стоїть дуб, а на нім дванадцять гілок, на кожній гілці по чотири гнізда, а в кожному гнізді по семеро пташенят. 5. Має шкір сім, витискає сльози всім.

ІІ. Склади загадку, використовуючи числівник.

294. Знайди «зайве» слово.

Чотири, четвірка, четвертий.

П'ять, п'ятий, п'ятірка.

Потроїти, третій, три.

295. Доповни прислів'я, дописавши потрібні числівники.

1. Тримати під ... замками. 2. ... раз відмір, а раз відріж. 3. ... одного не чекають. 4. ... у полі не воїн. 5. У ... няньок дитина без ока. 6. ... із сошкою, а ... з ложкою. 7. ... голова добре, а ... ще краще.

Довідка. Один, сімома, семеро, сім, семи, один, одна, семеро, дві, п'ять.

50 Кількісні та порядкові числівники

296. І. Прочитай вірш уголос.

Що не мова – чудо, диво.
Чув, наприклад, ти оці
Назви – як звучать красиво
Білоруські місяці.
Перший – студень,
Другий – люти,
Третій місяць – сака вік,
А четвертий – краса вік.

Дмитро Білоус

II. Які числівники вжито у вірші? Постав до них питання.

III. Скільки місяців триває зима? Скільки днів буває в лютому? Яким по порядку є місяць липень?

297. Дай відповіді на запитання.

1. Якого числа, місяця й року ти народився?
2. Скільки тобі років? 3. У якому віці ти пішов до школи? 4. На скільки років старші за тебе тато й матуся? 5. Зі скількох осіб складається ваша родина?

298. Прочитай і оголоси час.

8 год 20 хв, 12 год, 16 год 11 хв, 21 год 15 хв.

Вимовляємо
ші[сн]адцять
ші[с:]от

Пишемо
шістнадцять
шістсот

299. I. Прочитай.

Одна друга кавуна	третина
Одна третя яблука	чверть
Одна четверта року	половина

II. Добери до кожного виділеного числівника відповідне слово, подане в правій колонці.

300. Від поданих числівників, що відповідають на питання *скільки?*, утвори числівники, що відповідають на питання *який? котрий?*.

З р а з о к. Сім – сьомий.

Один, два, чотири, дев'ять, одинадцять, п'ятнадцять, сорок.

301. Запиши текст, замінюючи цифри словами.

Пальма рафія має найбільші листки. Росте вона біля річки Амазонки. Її листок досягає

22 метрів у довжину і близько 12 у ширину. Навіть стебло такого листка завдовжки 5 метрів. Одним таким листком можуть накритися 10 людей (*Із журналу*).

51 Узагальнення вивченого про числівник

302. Прочитай текст і спиши. Числівники записуй словами.

В Україні відомо понад 350 видів осілих, перелітних, зимуючих і залітних птахів. Найменшим є корольок, довжина якого 10 сантиметрів і вага 5–7 грамів. Найбільшим птахом є дрохва. Довжина її 100 сантиметрів, висота 120 сантиметрів і вага 16 кілограмів (*Із журналу*).

Пиши правильно

п'ятдесяти
шістдесяти
сімдесяти
вісімдесяти

303. І. Прочитайте оголошення.

ОГОЛОШЕННЯ

20 січня о 15 годині в спортивному залі школи відбудуться змагання з тенісу серед учнів 4 класів.

Запрошуємо всіх уболівальників.

ІІ. Які числівники вжито в оголошенні? На що вказують ці числівники?

ІІІ. Складіть оголошення про одну із запланованих подій у вашій школі й запишіть його.

304. Прочитай математичні вирази різними способами. Запиши ці вирази словами, вживаючи прийменники *від*, *до*.

$$3 + 8 = 11$$

$$10 - 6 = 4$$

$$4 + 15 = 19$$

$$18 - 16 = 2$$

305. I. Прочитай текст мовчки.

У КОЖНОГО СВОЯ ТЕРИТОРІЯ

Цвіркун час від часу обходить свої володіння, які простягаються на 70 сантиметрів навколо нірки.

На кожному квадратному метрі поля влітку мешкають 57 сонечок.

Відстань між лігвами вовків – не менше ніж 7 кілометрів.

Заєць не виходить за межі власної території, яка становить 3 квадратних кілометри (*Із журналу*).

II. Які цікаві відомості подано в тексті?

III. Візьми в бібліотеці енциклопедію й підготуй інформацію про життя бджіл. Скільки днів живе робоча бджілка влітку? У якому віці бджілки починають збирати нектар і пилок?

306. Спиши словосполучення, замінюючи цифри словами.

4 книжки, 9 цибулин, 7 зошитів, 5 конвертів, 3 листівки, 8 фломастерів, 1 гумка, 2 олівці, 6 яблук, 10 днів.

307. Склади запрошення для однокласників на концерт, який відбудеться в музичній школі.

52 Займенник (Местоимение)

308. I. Прочитай тексти.

1. Кит – найбільша тварина у світі. Кит має довжину до 25 метрів. Великий кит важить 16 тонн. У пащу кита може увійти човен. Але глотка в кита вузька. Кит ковтає тільки дрібну рибку. Ростуть кити повільно. Дорослими кити вважаються у 20 років.

2. Кит – найбільша тварина у світі. Він має довжину до 25 метрів. Великий кит важить 16 тонн. У його пащу може увійти човен. Але глотка в нього вузька. Він ковтає тільки дрібну рибку. Ростуть кити повільно. Дорослими вони вважаються у 20 років.

II. Який з текстів тобі більше сподобався? Чим саме?

III. Назви слова, які дали можливість у другому тексті уникнути повторень слова *kit*. Зроби висновок про значення займенників у мові. Поміркуй, чому ця частина мови так називається.

309. Прочитай вірш Лариси Лужицької про займенник. Постав питання до виділених слів.

Вивчим цю частину мови,
Вивчимо обов'язково,
Бо **вона** потрібна дуже
І **мені**, й **тобі**, мій друже.
Я до тебе усміхнусь
І з **тобою** подружусь,
Усмінешся **ти** в відповідь –
Ми з **тобою** цілий світ.
Всі сміються навкруги –
Він, **вона**, **воно**, **вони**,
Бо усмішка всіх єднає,
Жити в дружбі помагає.

Займенники *я, ти, він, вона, воно, ми, ви, вони* – **особові** (личные), бо вказують на **особу** (лицо). Як і в російській мові, особові займенники належать до трьох осіб і мають однину й множину та змінюються за відмінками.

	<i>Однина</i>	<i>Множина</i>
1-ша особа	я	ми
2-га особа	ти	ви
3-тя особа	він, вона, воно	вони

310. Розкажи, який займенник указує на: 1) особу, що говорить про себе; 2) багато осіб, включаючи того, хто про себе говорить; 3) особу, до якої звертаємося; 4) осіб, до яких звертаємося; 5) особу чи предмет, про яких розповідають; 6) осіб чи предмети, про яких розповідають.

311. І. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Княгиня Ольга мала єдиного сина, Святослава. (Він) був відважний та хоробрий. Про (він) хоробрість знали всі сусідні держави Русі. Святослав усе своє життя й *князування* провів не в Києві в палатах, а в походах зі своїми воїнами, які (він) дуже любили, бо (він) жив так просто, як і вони (*Антін Лотоцький*).

II. Зроби звуко-буквений аналіз виділеного слова.

III. Що ти знаєш про князів Київської Русі? Чим вони прославили рідну землю й себе?

312. І. Вивчи лічилку-жмурилку. Придивись, які займенники «сховалися» в словах.

Якало,
тикало,
микало,
викало,
хтокало,
шокало,
кликало,
кудикало.
Тобі
жмуритись
випало.

Олег Орач

II. Перевір себе: скільки разів слід повторити текст лічилки, щоб її запам'ятати?

313. Прочитай і відгадай загадку Лесі Вознюк. Спиши, підкресли займенники.

Він вогонь в собі тримає
Та його оберігає.
І завжди спортивні ігри
Олімпійські відкриває.

Відмінювання особових займенників

314. Розглянь зразок відмінювання особових займенників. Зроби висновок.

Н.	хто?	я	ти	він/воно	вона	ми	ви	вони
Р.	кого?	мене	тебе	його	її	нас	вас	їх
Д.	кому?	мені	тобі	йому	їй	нам	вам	їм
Зн.	кого?	мене	тебе	його	її	нас	вас	їх
Ор.	ким?	мною	тобою	ним	нею	нами	вами	ними
М.	(на)	(на)						
	кому?	мені	тобі	ньому	ній	нас	вас	них

В українській мові займенники 3-ї особи однини й множини в орудному відмінку мають форми **ним, нею, ними**.

315. І. Спиши текст, підкресли займенники, поруч у дужках запиши особу, число та відмінок, у якому їх ужито.

Свого приятеля Олежка я називаю маленьким другом. А він мене великим другом. Зустрічаємося ми лише влітку, коли приїздимо в село. Олежка любить ходити зі мною до озера. Ми сидимо в траві й мовчки дивимося на сріблястих зайчиків. Вони весело скачуть по воді. А в тиху погоду стежимо за хмарами (*Анатолій Михайленко*).

ІІ. Розпитай в однокласника, чи є в нього друг, з яким він зустрічається на канікулах. Що вони любляють робити разом?

316. Прочитай і відгадай загадки Лесі Вознюк. Випиши особові займенники з применниками, поряд запиши їхні відмінки.

- Є у мене дивне скельце,
Що з усіх кривляється:
Як до нього усміхнешся,
Воно теж всміхається.

2. Де б я не був, воно зі мною,
Я ношу його з собою.
Знаю, що мене гукають,
Коли його називають.

317. І. Спиши текст, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Давно колись (я) жила в теплій Італії і називалася Календулою. Жила (я) у великій пошані серед бідних і серед королів, ніхто (я) не *скривджував*. А багаті (я) навіть пам'ятник збудували. На (він) королева Маргарита з гордістю тримає (я) в руці (За *Ігорем Калинцем*).

II. Чи знайома тобі квітка, про яку розповідається в тексті? Яка квітка тобі найбільше подобається? Розкажи яку-небудь історію від її імені.

III. Поясни правопис виділеного слова.

318. І. Спиши текст, підкресли займенники, поруч у дужках запиши відмінок, у якому їх ужито.

Років п'ятсот тому в Європу моряки завезли канарку. Чужинку добре зустріли, подбали про неї, і вона зробилася свійською пташкою. Улюбленою співункою стала. А назву їй зберегли на честь Канарських островів.

II. Звернися до енциклопедії і знайди цікаву інформацію про птахів. Підготуй повідомлення. Не забувай вживати займенники.

Узагальнення вивченого про займенник

319. Прочитай. Визнач, у якому відмінку вжито займенники. Порівняй словосполучення в російській та українській мовах. Зверни увагу, як впливає на правопис займенників службове слово *у*. Зроби висновок.

	им		ним
горжусь	єю	пишаюся	нею
(кем?)	ими	(ким?)	ними

	него		нього
увидел у	неї	побачив у	неї
(у кого?)	них	(у кого?)	них

320. I. Спиши текст, підкресли займенники, поруч у дужках запиши відмінок, у якому їх ужито.

Селище Фазі в Алжирі відоме тим, що майже всі його будинки від фундаментів до дахів зроблені із звичайної кам'яної солі. Із солі зроблено навіть фортецю з баштою та високий мур навколо неї. Сіль – ненадійний будівельний матеріал. З неї в умовах вологого клімату нічого не побудуєш. Але селище *розташоване* в пустелі Сахара, де дощі випадають рідко. Тому в ньому вже багато років мешкають люди (*З книжки «Цікава географія»*).

II. Поясни правопис префікса у виділеному слові.

III. Добери до тексту заголовок. Склади план тексту й перекажи його за планом.

321. I. Утвори й запиши словосполучення.

З, приємно, ним, товаришувати; у, лагідний, характер, нього; у, руки, неї, золоті; з, не, хочеться, ними, сваритися; у, багато, них, роботи.

II. Розкажи про свого друга (подругу), використовуючи одне зі словосполучень (на вибір).

322. I. Спиши текст, розкриваючи дужки та ставлячи займенники в потрібному відмінку.

Чи давно живе капуста в нас? Дуже давно. (Вона) привезли грецькі й римські поселенці найперше до Криму, а вже звідтіля (вона) вирушила далі по нашії землі. Про (вона) згадується в книжках, написаних у Київській Русі. Уже там (вона) звать капустою. Усі ви бачили капусту, її «триста сорочок». Але це не листки. Це величезна верхня брунька з величезними лусочками, яку створила матінка-природа. Але (вона) у цьому допомогли люди (*За Аллою Коваль*).

II. Постав запитання до першого і третього речення. Після якого службового слова на початку займенника з'явився звук [н]?

III. Чи знаєш ти, чим корисна капуста? Що нового ти дізнався з тексту? Пригадай, які страви можна приготувати з капусти.

323. I. Спиши текст, підкресли займенники, поруч у дужках запиши відмінок, у якому їх ужито.

Що ми знаємо про петрушку? Ми знаємо, що в ній повно вітамінів, що її треба їсти щодня.

Це ми зараз вважаємо її звичайною, а в Стародавній Греції петрушку особливо цінували. Про неї говорилося в книжках, її вирощували в садах. З неї плели вінки для героїв і переможців Олімпійських ігор. Греки бачили, що петрушка знімає втому й зміцнює сили. За це її й шанували (За *Аллою Коваль*).

II. Додай до тексту одне спонукальне речення. Розпитай у матусі, до яких страв вона додає петрушку.

Так говорити

неправильно

при любій погоді

прийшлося до смаку

правильно

за будь-якої погоди

припало до смаку

55 Дієслово (Глагол)

324. Об'єднайтеся в три команди. Завданням першої команди буде вибрати з поданих слів іменники; другої команди – прикметники, третьої команди – дієслова. За якими ознаками ви розпізнали дієслова?

Зелений, зеленіти, зелень, зеленіє. Праця, працювати, працьовитий, працівник, відпрацювати. Письмо, писати, письмовий, пишу.

325. I. Прочитай вірш. Знайди дієслова.

Дієслово – слово діє:

Ходить, робить, носить, сіє,

Слово плаче і радіє,
Усміхається і мріє.
Дієслово – слово діє:
Вірить, любить і жаліє,
Не злословить, не лукавить,
Серця ближнього не ранить.
Дієслово – слово діє:
Народилось і зоріє,
Розвивається і квітне,
Слово любе, слово рідне!

Лариса Лужецька

II. У якому числі вжито дієслова у вірші? У якому випадку дієслово вживається в однині, а в якому – у множині?

III. Постав дієслова вірша у форму множини.

В українській мові, як і в російській, слово *не* з дієсловами пишеться окремо.

326. I. Прочитайте дієслова, погрупуйте синоніми й запишіть їх у три колонки.

Хотіти, балакати, подолати, говорити, прагнути, виголошувати, жадати, перемогти, бажати, подужати, розмовляти, побороти.

II. Обмінюйтеся зошитами із сусідом по парті й перевірте правильність виконання завдання.

327. I. Прочитай текст. Спиши, підкресли дієслова, поясни їх роль у реченні.

У погребі Василько набрав моркви, з капусти наздирав листків і побрів городом до саду. Під стовбурами молодих яблунь він поклав де морквину, а де капустаєне листя. І радів: уночі зайці не обгризатимуть кору на деревах, матимуть смачнішу поживу (*Євген Гуцало*).

II. Скільки форм числа мають дієслова тексту? За допомогою чого визначається число дієслова?

III. Як люди можуть допомагати тваринам пережити холодну зиму?

328. Доповни прислів'я, добираючи слова з довідки. Запиши їх, підкресли дієслова.

1. Щоб жити й веселитись, треба ... . 2. Рідна матір однією рукою б'є, а другою ... . 3. Ледачий два рази робить, а скупий два рази ... . 4. Щоб розумнішим стати, треба свої помилки ... . 5. Удар забувається, а слово ... .

Д о в і д к а. Гладить, потрудитись, пам'ятати, платить, пам'ятається.

56 Часи дієслова

329. I. Прочитай текст. Визнач його основну думку.

Передвечірнє сонце золотить і сніп, і рушник, і поле. Вітер колише золотистий лан колосся. Колоски мовчки вклоняються людям. Люди вийшли в поле у вишиваних сорочках і перший сніп прибрали найкращим у селі рушником. Сонце таке веселе, і колосся святкує радість стиглого хліба. Незабаром люди святкуватимуть День врожаю (За *Яремою Гояном*).

II. Визнач час дієслів. Поміркуй, як відрізнити один час від іншого.

III. Які свята відзначають у твоєму місті (селі)? Чи святкують у вас день міста (села)? Розкажи, як проходить це свято.

Вимовляємо
вклоняю[ц':а]

Пишемо
вклоняються

В українській мові, як і в російській, дієслова змінюються за **часами** (временами). Дієслова **минулого часу** (прошедшего времени) відповідають на питання **що робив? що зробив?**, **теперішнього часу** (настоящего времени) – **що робить?**, **майбутнього часу** (будущего времени) – **що зробить? що буде робити?**.

330. I. Прочитай текст, добери до нього заголовок.

Широку світлу смугу, що (перетинати) посередині небосхил, українці (називати) Чумацьким Шляхом. Чумаки здавна (возити) з Криму сіль та рибу. Поволі (чвалати) курними степовими шляхами сірі воли, (рипіти) вози, (погейкувати) запорошені погоничі*. Багато днів (їхати) чумаки, багато ночей (спати) просто неба, вдивляючись у його візерунки. Зоряна смуга, що (протягатися) в напрямку їхніх мандрів, (здаватися) їм довжелезною. Ось чому (назвати) її українці Чумацьким Шляхом.

II. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в потрібному часі.

III. Які дії описують дієслова минулого часу?

331. I. Прочитай і відгадай загадку. Знайди дієслова, визнач їх час.

II. Поясни значення виділеного слова. Як це слово звучить російською?

Мореплавцям у пригоді
Стану в будь-яку погоду.
У грозу, в туманній млі
Привітаю кораблі.

332. I. Прочитай текст, спиши. Підкресли дієслова та поруч у дужках запиши їх час.

Садок ріс на волі в глибокій долині. Долина то зву-
жувалася, то розширювалася між крутими косогорами.
А на дні тієї долини шуміла маленька річечка Борови-
ця. Падала з каменя на камінь і вливалась у Рось під
самою високою скелею (За Іваном Нечуєм-Левицьким).

II. Знайди дієслова-антоніми.

*Погоничі – ті, хто поганяють запряжених волів.

Творення дієслів минулого часу

333. Прочитай і відгадай загадку. Знайди дієслова, встанови, у якому роді й часі їх ужито в тексті. Чи в усіх дієсловах можна визначити рід?

Настрибався зайчик вволю,
Білий слід лишав по полю.
Ми за ним спостерігали,
Слово «мама» прочитали.

Леся Вознюк

В українській мові дієслова чоловічого роду в минулому часі мають суфікс **-в**.

Порівняй: рос. м. – *говорил, читал, писал*; укр. м. – *говорив, читав, писав*.

334. I. Прочитай якутську казку. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в минулому часі.

Якось улітку (познайомитися) білка та заєць. (Стати) вони друзями. Потім (прийти) зима. (Випасти) сніг. Усе навколо (стати) біле-біле. Білка (вмостити) собі гніздо високо на дереві. А заєць під сушняком (сховатися).

Поглядає білка з гнізда на нього і не впізнає. (Бути) сірий, а (стати) білий, як сніг. «Мабуть, це не він», – думає білка. А заєць і собі білки не впізнає: та (бути) в руденькому кожущку, а ця – у сірому. Аж тоді вони (впізнати) одне одного, як літо (настати): воно їм вбрання колишнє (повернути).

II. Поміркуй, що це за текст: опис чи розповідь з описом.

III. Розглянь малюнок і склади текст-опис білочки чи зайчика.

335. Запиши дієслова в теперішньому, майбутньому й минулому часі так, щоб сказане стосувалося тебе (*пишу, буду писати, писатиму, написала або написав*).

Порівнювати, думати, вітати, доказати.

336. I. Прочитай українську казку. Спиши, розкриваючи дужки та ставлячи дієслова в минулому часі.

Біжить собака по мосту через річку. У зубах у нього шмат м'яса. (Побачити) себе у воді й (подумати), що це інший собака. (Загавкати) він і (кинутися) у воду – віднімати м'ясо в іншого собаки.

Ні собаки, ні м'яса він у воді не (знайти), а свій кусень (упустити).

II. Зверни увагу, що в українській мові слово *собака* – чоловічого роду.

58 Змінювання дієслів теперішнього та майбутнього часу за особами й числами

337. Прочитай і відгадай загадку. Знайди дієслова, визнач їх час.

Поведе тебе лісами,
І полями, і степами,
Ще й до хати приведе,
На порозі пропаде.

Леся Вознюк

В українській мові, як і в російській, дієслова теперішнього і майбутнього часу змінюються за особами та числами.

338. І. Розглянь зразок дієвідмінювання й простеж, як змінюються дієслова теперішнього часу за особами й числами.

Однина				
Я	кажу	малюю	кричу	клею
Ти	кажеш	малюєш	кричиш	клеїш
Він (вона, воно)	каже	малює	кричить	клеїть

Множина				
Ми	кажемо	малюємо	кричимо	клеїмо
Ви	кажете	малюєте	кричите	клеїте
Вони	кажуть	малюють	кричать	клеять

ІІ. Яка частина дієслова змінюється, коли змінюємо його за особами й числами?

339. І. Розглянь приклад, зміни за особами й числами дієслова майбутнього часу.

Я – писатиму, буду писати; малюватиму, буду малювати; кричатиму, буду кричати; клеїтиму, буду клеїти.

ІІ. Поміркуй: якщо дієслово майбутнього часу складається з двох слів, то яка частина його змінюється?

Вимовляємо

наповнює[с':а]

дослухає[с':а]

насолodжує[с':а]

Пишемо

наповнюєшся

дослухаєшся

насолodжуєшся

340. І. Прочитай текст. Добери заголовок.

Ось і літо буяє. Ти придивляєшся до кольорів сонячного літа й наповнюєшся тими чистими барвами, тією цілющою силою рідної землі. Ти дослухаєшся до пташиних хорів і крізь їхнє розмаїття та багатоголосся вчуваєш зажинкову пісню жниварів... Стоїш. Насолоджуєшся. Яка ж музика! Музика звуків, кольорів, а ще й твоїх добрих та гарних відчуттів (За Дмитром Чередниченком).

II. Поміркуй, за допомогою чого визначаються особа й число дієслова.

III. Зміни 2 дієслова (на вибір) за особами й числами.

341. I. Прочитай текст, вставляючи замість крапок слова з довідки.

Олежка на морі вперше. Море ніколи не ... . і вдень і вночі. ... на берег білою піною. Воно охоче ... з Олежиком.

А одного разу був шторм. Хвилі заввишки як трамвай ... на берег одна за одною. ... по причалу. Дрібні бризки маленькими світлячками ... в усі боки. ... й ... то на берег, то в море камінчиками.

Довідка. Шумить, втомлюється, бавиться, хлюпає, розліталися, накочувалися, били, шурхотіли, перекочувалися.

II. Підкресли слова-антоніми.

59 Чергування приголосних при зміні форм дієслова

342. Прочитай словосполучення. Визнач, які звуки чергуються.

Стерегти подвір'я – стережу подвір'я, пекти хліб – печу хліб, колихати немовля – колишу немовля, возити яблука – возжу яблука, косити траву – кошу траву, садити дерева – саджу дерева, їздити автобусом – їжджу автобусом.

343. Утвори від поданих дієслів форму 1-ї особи однини теперішнього часу. Запиши. Підкресли букви, що позначають звуки, які чергуються.

Носити, дихати, сікти, писати, махати, просити, місити, текти.

344. Утвори від поданих форм дієслова 1-ї особи однини теперішнього часу. Про що «попереджають» буквосполучення **дж** і буква **ж**?

скривдити
зрадити
ушкодити
бродити
холодити
порадити

дж

бігти
стерегти
лягти
казати
лазити
різати

ж

345. Прочитай лічилку Лесі Вознюк. Випиши дієслова у формі 1-ї особи однини, визнач час, у якому їх ужито.

Лічу, лічу я лічилочку
І зайчика, і білочку,
Ведмедика і коника,
Білесенького слоника.
Заплющу очі залюбки –
Я граюсь з ними в піжмурки.
Лічилочка кінчається –
Хай кожен заховається.

346. І. Спиши, розкриваючи дужки та добираючи з них найбільш влучне за змістом слово.

(Наближається, насувається, йде) золота осінь. Білі хмари поволі (пливуть, летять, мчать) по голубому небу. З ними в далекі невидимі краї (відпливає, відбігає, відходить) тепле літо, а натомість приходить осінь. Раптом з-за високих осокорів гордовито (випливла, вискочила, висунулася) така чудернацька хмара. Освітлений сонцем бік хмари був біліший за сніг. А другий бік – темний та похмурий. Мабуть, там (ховалась, жила, знаходилась) осінь.

II. Дію якого часу називають дібрані тобою дієслова?

347. Прочитай чистомовку. Спиши, підкресли дієслова у формі 1-ї особи однини, визнач час, у якому їх ужито, запиши скорочено поруч у дужках.

Я печу, печу, печу
Діткам всім по калачу,
Зверху маком потрушу,

В піч гарячу посаджу.
Випікайтесь, калачі,
У натопленій печі.
Буду Лесю, буду Нату
Калачами частувати.

Галина Демченко

Так говорити

неправильно

взяти участь

послати по пошті

правильно

брати участь

надіслати поштою

60 Правопис дієслів другої особи

348. І. Прочитай сполучення слів. Визнач особу й час дієслів. Порівняй їх у російській та українській мовах. Зроби висновок.

	учишь		вивчаєш
ты	читаєшь	ти	читаєш
	одеваєшься		одягаєшся
	купаєшься		купаєшся

ІІ. Пригадай, після яких букв в українській мові ніколи не пишеться м'який знак.

349. До поданих стійких сполучень слів добери з довідки за зразком дієслова-синоніми.

Зразок. Передаєш куті меду – перебільшуєш.

Забиваєш баки, уболюєш душею, задираєш носа,
заводиш хихоньки, святкуєш перемогу.

Довідка. Радієш, смієшся, зазнаєшся, турбуєшся, заморочуєш.

350. І. Прочитай речення. Заміни дієслова 1-ї особи однини дієсловами 2-ї особи однини. Запиши прислів'я.

Як не візьмуся за роботу, вона сама не зробиться.
З добрим дружу, а лихих стережусь. Кип'ячу молоко –

про інше не думаю. Як поїду в об'їзд, то буду і на обід, а як навпростець, то ввечері.

II. Розкажи про будь-яку подію, до якої доречно було б ужити останній вислів.

351. I. Вивчи скоромовку.

Наварили смакоти –
Будем їсти я і ти.
А со-рро-ки і во-рро-ни
Будуть їсти мака-рро-ни!

Богдан Чепурко

II. Визнач особу й час, у якому вжито дієслова.

352. До кожного дієслова добери за зразком форми дієслів 2-ї особи теперішнього та майбутнього часу. Виділи закінчення.

Зразок. Ти – чаруєш, чаруватимеш, будеш чарувати; ви – чаруєте, чаруватимете, будете чарувати.

Шанувати, вітати, жартувати.

353. I. Прочитай прислів'я. Користуючися відомостями в дужках, встав пропущені слова.

1. Бережи час, час за гроші не ... (2 ос., одн., майб. ч.).
2. Не зігнетесь до землі, то й гриба не ... (2 ос., мн., майб. ч.).
3. Хати не маєте, а дверей ... (2 ос., мн., теп. ч.).

II. Поясни значення прислів'їв.

Правопис дієслів третьої особи

354. Прочитай сполучення слів. Порівняй їх у російській та українській мовах. Зроби висновок.

танцюєт	танцює
читаєт	читає
он (она, оно) сидит	він (вона, воно) сидить
летит	летить
одевается	одягається

355. Перебудуй текст так, щоб у ньому йшлося про твого друга (подругу), тобто дія стосувалася 3-ї особи однини.

Книжка – джерело знань. Я люблю читати книжки. У мене вдома їх багато. Я беру одну з них, обережно розгортаю й поринаю у світ новбого, цікавого. З кожним рядком здобуваю нові знання.

Бережіть, любіть книжки, бо вони – наші мудрі друзі й помічники!

356. Прочитай і відгадай загадки. Запиши разом з відгадкою. Визнач час, особу та число дієслів, познач закінчення.

1. Сонце пече, липа цвіте, жито доспіває – коли це буває?

2. Через воду переводить, а сам з місця не сходитьь.

357. І. Прочитай текст. Спиши, підкресли дієслова у формі 3-ї особи. Визнач час і, де можливо, рід.

ДЕ НОЧУЄ ВОДЯНА ЛІЛІЯ?

Росте на ставу біля квітника водяна лілія. Росте у воді. Радісно розкриває свої пелюстки до сонця. Безшумно сідає на білу квітку метелик. Хоче переночувати, бо вже вечір.

Раптом квітка йому каже:

– Лети, метелику, шукай інші квітки, бо я лягаю на ніч спати під водою.

– Чому? – здивувався метелик.

– Бо в мене під водою – м'яка постіль.

Склала біла лілія пелюсточки й тихо пішла спочивати під воду. А розчарований метелик полетів на берег.

II. Знайди в тексті слова з префіксами **роз-**, **без-**, **с-**, поясни їх правопис.

III. Що нового про лілії ти дізнався з тексту? Що тебе здивувало? Прочитай оповідання за особами.

358. Прочитай прислів'я. Визнач дієслова, поруч скорочено в дужках запиши час, особу та число дієслів, познач закінчення.

1. На дерево дивись, як родить, а на людину, як робить. 2. У вмілого й долото рибу ловить. 3. Зло кінчається прикрістю, доброта – радістю. 4. Без господаря двір плаче, а без господині хата.

62 Правопис дієслів на -ся

359. Прочитай подані прислів'я та приказки. Як ти їх розумієш? Випиши дієслова на -ся. Порівняй вимову й написання.

1. З ким поведешся, від того й наберешся. 2. Хто на гарячій попечеться, той і на холодне дме. 3. Коли не наївся, то не налижешся. 4. Де ліниво працюється, там пожитку не чується.

Вимовляємо

працює[ц':а]

залишає[с':а]

ховає[с':а]

Пишемо

працюється

залишаєшся

ховаєшся

360. Прочитай і відгадай загадку Лесі Вознюк. Спиши, замінюючи звуковий запис буквеним.

Першим прокида[йец':а],

З сонечком віта[йец':а].

Ген, аж на сусідні села

Лине пісенька весела.

361. I. До поданих дієслів додай **-ся**. Прочитай утворені дієслівні форми, запиши їх. Порівняй вимову й написання.

Зустрічаєш, збирають, купаєш, зачиняють, чіпляєш, світить, грієш.

II. Склади з 2–3 дієсловами (на вибір) речення.

362. Прочитай прислів'я та приказки. У дієсловах на **-ся** визнач число й особу.

1. Діло майстра боїть**ся**.
2. Боягуз завжди вихваля**ється** сміливістю.
3. Скоро казка мовить**ся**, та не скоро діло робить**ся**.
4. Орел мухи не ловить**ь**, а слон за мишею не ганя**ється**.

363. Прочитай і запиши, змінюючи звуковий запис буквеним.

Зерно для людини й досі залишає[ц':а] земним дивом. Воно безсмертне. Кинуте в землю, стає колосом. Наливає[ц':а] соками землі й сонця. Красує[ц':а]. Радую врожаєм. Повертає[ц':а] до людей повносилою вдячністю землі (За Миколою Сингаївським).

63 Неозначена форма дієслова

364. Прочитайте дієслова, поставте до них питання, доберіть до них антоніми з довідки й запишіть їх парами.

З р а з о к. Нападати – захищати.

Дружити, поважати, допомагати, сумувати, вітатися, зникати, любити.

Д о в і д к а. Заважати, ворогувати, прощатися, з'являтися, зневажати, ненавидіти, веселитися.

В українській мові дієслова в неозначеній формі (неопределённой форме) мають у кінці **-ти, -тися (-ться)** і ніколи не закінчуються на **-ць**. Порівняй:

Російською

беречь

стеречь

Українською

берегти

стерегти

365. І. Прочитай текст. Випиши дієслова, добери до них неозначену форму.

ШЕВЧЕНКОВА ВЕРБА

Колись давним-давно Тарас Шевченко, якого цар за-слав у солдати, посадив у казахському степу вербову гілочку. Вона, на диво, прийнялася серед спеки й піс-ків і розрослася у крислату вербу. Подорожували в тих краях люди з України, узяли пагінець з Тарасового де-рева, привезли до Львова, посадили над озерцем у Стрийському парку. Тепер шумить гіллям на рідній землі вербичка Шевченка (За *Яремою Гояном*).

Г. Колисний. Верби біля річки

II. Що тобі відомо про дитинство Кобзаря?

366. Прочитай лічилку. Знайди дієслова неозначеної форми.

Раз, два, три, чотири!

Вчаться в школі звірі:

Хто не хоче вчитися,

Той буде жмуритися.

Галина Шевчук

367. Прочитай речення. Випиши дієслова на **-ся**, добери до них неозначену форму.

1. Дятла називають лісовим хірургом. Від дятликово-го гострого дзьоба не сховається жодна комаха (*Тамара*

Коломієць). 2. Сиплеться, осипається листя, гнуться, горбляться берези, плаче й посміхається крізь сльози осінь і натрушує журбу (Михайло Стельмах). 3. Чого ти журишся, ромашко, чого ти гнешся до землі? Вона ж мовчить собі в зелені, додолу гнеться білоока, до лона рідної землі (Григорій Донець).

368. I. Прочитай текст. Знайди дієслова в неозначеній формі.

ЩО ОЗНАЧАЄ СУФІКС «К»?

У дієсловах *якати*, *викати*, *тикати* суфікс підкреслює повторність дії. «Якати» – це не просто раз чи кілька раз повторити займенник «я». «Якання» – це небезпечна хвороба, коли людина скрізь, завжди, до речі й не до речі намагається чимось виділитися з колективу, чимось підкреслити важливість своєї особи (За Віталієм Русанівським).

II. Як називають людей, які часто вживають слово «Я»?

64 Узагальнення вивченого про дієслово

369. Прочитай прислів'я та приказки. Як ти їх розумієш? Спиши, вставляючи замість крапок пропущені букви *е*, *є* або *и*.

1. Сонця в мішок не злов..ш. 2. З одного поліна вогню не розлож..ш. 3. Сльозами горю не допомож..ш. 4. Не зна..ш броду, не лізь у воду. 5. Скаж..ш – не верн..ш, напиш..ш – не зітр..ш.

370. Визнач «зайве» слово, звертаючи увагу на закінчення.

1. Вибачиш, мандруєш, визиращ, відповідаєш. 2. Говориш, переконуєш, лежиш, кричиш.

371. Порівняй російсько-українські словосполучення. Склади речення з українськими словосполученнями.

говорить на родном языке
читать на украинском
языке
поставить в пример

говорити рідною мовою
читати українською
мовою
поставити за приклад

372. I. Запиши дієслова у дві колонки: у першу – дієслова I дієвідміни, у другу – дієслова II дієвідміни.

Працювати, зробити, впливати, розуміти, мерехтіти, лущити, чекати, злазити.

II. Склади з 2–3 дієсловами (на вибір) питальні речення.

Так говорити

неправильно

писати на українській
мові

зайти в кімнату

правильно

писати українською
мовою

зайти до кімнати

65 Прислівник (Наречие)

373. I. Прочитайте тексти.

1. Сонце ласкаво зігріває землю своїм теплом. Уранці ти біжиш до найближчого гаю. У затінковій прохолоді бачиш рідкісне диво. На тонкій ніжці рядочком висять перлини. Унизу вони схожі на крихітні дзвіночки. Чуєш, як привітно дзвенять дзвіночки весни? Ти солодко вдихаєш ніжний запах тендітної квітки. Чудовий подарунок щедрого лісу.

2. Сонце зігріває землю своїм теплом. Ти біжиш до найближчого гаю. У затінковій прохолоді ти бачиш рідкісне диво. На тонкій ніжці висять перлини. Вони схожі на крихітні дзвіночки. Чуєш, як дзвенять дзвіночки весни? Ти вдихаєш ніжний запах тендітної квітки. Чудовий подарунок щедрого лісу.

II. Про яку рослину йде мова? Із чого це зрозуміло?

III. У якому з текстів повніше змальовано природу? Які слова допомагають краще уявити ліс? Поставте до слів питання. Спробуйте змінити ці слова за родами, числами, відмінками, особами, часами. Що ви помітили? Чим відрізняються ці слова від інших?

374. I. Прочитай вірш уголос.

Раз **високо** над горами,
Уранці по весні,
Дві хмароньки пливли кудись,
Легенькі і ясні.

Удосвіта дві хмароньки
Зустрілися **вгорі**
І **мовчки** зупинилися,
Як тії дві зорі.

Хотілось їм зостатися,
Удвох прожити вік,
А вітер злий сміявся вже
Десь збоку біля них.

Олександр Олесь

II. Постав запитання до виділених слів.

Слова *високо, уранці, удосвіта, вгорі* та інші називаються прислівниками.

Прислівник (наречие) – незмінна частина мови. Прислівники виражають ознаку дії або пояснюють, де, коли відбувається дія. Відповідають на питання *як? де? коли? куди?*.

Найчастіше прислівники зв'язуються з дієсловами. У реченні прислівники бувають другорядними членами речення.

375. I. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш?

1. Швидко робить, але переробляє довго. 2. Краще погано їхати, ніж хороше йти. 3. Посієш вчасно – збе-

реш рясно. 4. Словами і туди і сюди, а ділами нікуди.
5. Лінивому все ніколи: вранці росяно, а ввечері кусаються комарі.

II. Спиши три прислів'я (на вибір). Підкресли прислівники. Постав до них питання.

376. I. Прочитай і відгадай загадку.

Навесні (...?) веселить,
Влітку (...?) холодить,
Восени (...?) годує,
Взимку (...?) гріє.

II. Чи можна було б без прислівників відгадати загадку?

III. Постав у дужках замість крапок питання до прислівників.

377. I. Прочитай текст.

Князь Ярослав Мудрий мав схильність до читання. Читав і вдень і вночі. За його правління з інших країн до Русі було привезено багато книжок, які постійно перекладали й поширювали в народі. Ярослав Мудрий зібрав величезну бібліотеку. У ній були літописи, євангелія, збірки мудрих висловлювань (*Із журналу*).

II. Постав питання до прислівників. Які з них є антонімами?

378. I. Склади оповідання за поданим початком. Запиши його.

Спочатку наші предки називали сонце Дажбогом. Навесні його величали Ярилом. Улітку зверталися до сонця – Семиярило. Восени сонце звалось Святовитом.

II. Підкресли прислівники та зв'язані з ними дієслова.

379. I. Спиши вірш, ставлячи в дужках замість крапок питання до прислівників. Підкресли слова, з якими зв'язані прислівники.

Тихо (...?) над річкою в ніченьку темную,
Спить зачарований ліс.

Ніжно (...?) шепоче хтось казку таємную,

Сумно (...?) зітха верболіз.

Спиридон Черкасенко

II. Випиши з тлумачного словника значення слова *верболіз*.

66 Правопис найуживаніших прислівників

380. Спиши, уставляючи з довідки потрібні прислівники.

... Олечка й Данилко приїхали ... до бабусі в село.
У селі ... будиночки маленькі, хатами називаються.

І в бабусі хата. Навколо хати росте садок, а в садку
яблуні, груші, вишні. Ягоди й яблука ще ... зелені, їсти
не можна. А проте стільки ... затишних куточків.

Д о в і д к а. Уперше, влітку, вряд, зовсім, тут.

381. I. Прочитайте словосполучення.

Як?

говоримо голосно

пишемо охайно

читаємо швидко

слухати спокійно

прогулянка взимку

відпочинок влітку

Яка?

голосна розмова

охайна учениця

швидка хода

спокійна музика

зимова прогулянка

літня відпустка

II. Порівняйте прислівники й прикметники за будовою.

Прислівник – незмінна частина мови. Схожі на закінчення частинки у прислівниках є суфіксами, а не закінченнями: *швидко*, *взимку*.

382. І. Прочитай слова. Запиши прислівники-антоніми за зразком.

Зразок. Вгору – вниз, швидко – повільно.

Вранці, далеко, багато, низько, увечері, разом, близько, весело, високо, сумно, мало, поодинці.

ІІ. Склади з двома прислівниками (на вибір) речення.

383. І. Прочитайте текст мовчки.

ЗВІДКИ ПІШЛА НАЗВА?

Місто Суми виникло приблизно в 1650 році. Перекази цікаво розповідають про історію походження назви.

За одним – перші поселенці несподівано знайшли на цьому місці три мисливські суми. За іншим – під час переправи через невеличку річку гетьман Дорошенко ненавмисно впустив військову сумку у воду. Спочатку дали назву річці – Сумка, а потім і місто на ній назвали Суми.

Місто Суми

ІІ. Спочатку постав своєму однокласнику запитання: коли було засновано місто Суми? Із чого можна дізнатися про походження міста? Про що розповідається в першій легенді? Про що дізнаємося з другої легенди? Потім попроси його переказати текст повністю.

III. Випишіть прислівники разом з дієсловами, які вони пояснюють. Перевірте одне в одного правильність виконання завдання.

IV. Перевірте за орфографічним словником написання слів *несподівано, поселенці*.

384. I. Спиши прислівники в чотири колонки, розподіляючи їх за питаннями.

<i>Зразок.</i>	<i>Де?</i>	<i>Куди?</i>	<i>Коли?</i>	<i>Як?</i>
<i>ліворуч</i>	<i>вгору</i>	<i>вранці</i>	<i>сумно</i>	

Нагорі, вдень, вниз, там, всюди, весело, взимку, тихо, додому, нагору, щодня, радісно, знизу, сьогодні, таємничо.

II. Склади й запиши з прислівниками 4 словосполучення. Постав питання.

III. До прислівників *весело, радісно* добери спільнокореневі іменники, прикметники, дієслова.

385. I. Прочитай текст мовчки.

МАКСИМ БЕРЕЗОВСЬКИЙ

Жив у місті Глухові козацький син Максим Березовський. Змалечку він дивував усіх своїми музикальними здібностями.

Якось його спів почув граф Розумовський, відомий поціновувач і покровитель музикантів. Після прослуховування Максима спочатку направили до Петербурга в хорову капелу. Згодом його було відправлено вчитися до Італії. Там він писав опери й твори для хорового співу. Але в рідному краї музиканта довго не визнавали. Лише нащадки змогли оцінити його творчість.

II. Визнач у тексті прислівники. Усно постав до них питання.

III. Перевір за тлумачним словником, чи правильно ти розумієш значення слів *покровитель, капела, нащадки*.

IV. Склади план переказу тексту. Докладно перекажи оповідання без допомоги підручника.

386. Установи зв'язок слів у реченні.

З р а з о к. Широко простягнувся південний степ.

простягнувся $\longleftrightarrow$ степ

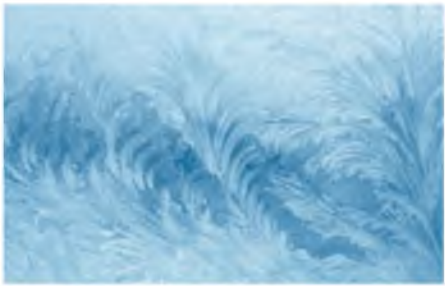
Широко (як?)   південний (який?)

Уночі легка прохолода огортає землю.

387. Прочитай і відгадай загадки. Спиши їх. Підкресли прислівники.

1. Хто малюнок на вікні уночі зробив мені? 2. Нижче трави, а вище гори. 3. Уночі гуляє, а вдень спочиває, має круглі очі, бачить серед ночі. 4. Куди заєць швидше біжить: угору чи вниз?

ПОВТОРЕННЯ ТА УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

388. Вивчи вірш. Запиши його з пам'яті. Визнач рід і число іменників.

РІДНА ЗЕМЛЯ

Дощик втомився
Та й зупинився,
І поглядає
На ліси, на поля.
Таке все чисте,
Таке іскристе,
Така вже гарна
Рідна земля!

Олекса Лупій

М. Крилов. Після весняного дощу

389. I. Прочитай вірш. Спиши, підкресли дієслова, визнач їх дієвідміну.

УКРАЇНСЬКІЙ ДИТИНІ

Учися, дитино, бо вчитися треба!
Учися, голубко, хай розум не спить,
Хай серце, і воля, і дух росте в силу,
Хай книжка розкрита любові навчить.
Учися, дитино, Бог буде з тобою,
З любов'ю тебе шануватиме світ;
Учися, щоб сіять добро поміж люди, –
І житимеш вічно, не згине твій слід!
Учися, дитино, бо вчитися треба,
Шукай сонця правди, хай розум не спить:
Того, що навчишся, – воді не розмити,
Не взяти розбоям, вогнем не спалить!

Володимир Масляк

II. Назви частини мови в тексті вірша, які тобі відомі. На які питання вони відповідають?

390. Прочитай прислів'я. Як ти їх розумієш? Спиши, вибираючи з дужок потрібну букву.

1. Очима бач(е/и)ш, а руками не візьм(е/и)ш. 2. За двома зайцями погон(е/и)шся – й одного не спіймаєш. 3. Нос(е/и)ться, як кіт з оселедцем. 4. Правдою світ пройд(е/и)ш, а неправдою ані до порога. 5. Кожна пташка своє болото хвал(е/и)ть.

Так говорити

неправильно

кожні півгодини
в сім годин

правильно

щопівгодини
о сьомій годині

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИЧОК

Б

безмолвно – безмовно; мовчазно, мовчки; безгомінно; німотно, німо
благоухающий – пахучий, духмяний, який (що) пахне (духмяніє)

В

весьма – вельми, дуже, надто
вмиг – умить, миттю;
(вдруг) ураз
втихомолку – нишком, нищечком, тишком-нишком, тихцем; (молча) мовчки; (украдкой) крадькома

Г

гостеприимный – гостинний
грядущий – прийдешній, майбутній, грядущий

Д

добросовестный – сумлінний, совісний, добросовісний
душевно – (искренне, сердечно) щиро, сердечно, щиро-сердно, щиросердечно, душевно

Ж

желанный – бажаний, жаданий
жемчужный – перловий, перлинний; (похожий на жемчуг) перлистий

З

замедленно – сповільнено, уповільнено, стихшено
знойный – пекучий, спекотливий

И

избегать – уникати, ухилятися, обминати
изысканность – вишуканість, витонченість

К

коварство – підступність; лукавство
копирование – копіювання

Л

любезный – 1. ласкавий, люб'язний; 2. (милый, дорогой) любий, милий, дорогий
любование – милування, любовання

М

медлить – баритися, гаятися
мельком – мигцем; (бегло) побіжно, між іншим
миловидный – миловидий, милолиций; гарненький

О

обвораживать – очаровувати, чарувати
озаренный – осяяний, освітлений; (лучами) опромінений

П

печалить – завдавати суму (смуток, жалю), робити сумним, смутити, засмучувати, журити

Р

родство – 1. спорідненість, споріднення; 2. (родня) рідня; (родственники) родичі
роскошь – розкіш, пишність

С

совестливый – сумлінний, совісний
сокрушаться – журитися, смутитися, засмучуватися, крушитися

Т

торжественность – урочистість
тщательность – старанність, ретельність; дбайливість, пильність; акуратність

У

удружить – прислужитися, зробити послугу; (сослужить службу) стати у пригоді

упование – покладання надії; сподівання

Х

хваленый – хвалений, знаменитий
холить – пестити, плекати; (выращивать) викохувати

Ч

чаяние – сподівання, сподіванка

Щ

щепетильность – педантичність, скрупульозність, делікатність, вимогливість, вибагливість

Ю

юркий – 1. (быстрый, уверливый) в'юнкий, верткий, вертлявий, вертливий; (живой) жвавий; (бойкий) моторний, прудкий; 2. (ловкий) спритний, меткий; (пронырливый) пронозливий

Я

яркий – яскравий

